

Vetenskapsrådet

VAR STÅR FORSKNINGEN OM CIVILSAMHÄLLET?

En internationell översikt

VAR STÅR FORSKNINGEN OM CIVILSAMHÄLLET? EN INTERNATIONELL ÖVERSIKT

Elisabeth Lilja, Stockholms universitet
Martin Åberg, Karlstads universitet

VAR STÅR FORSKNINGEN OM CIVILSAMHÄLLET? EN INTERNATIONELL ÖVERSIKT

Rapporten kan beställas på www.vr.se

VETENSKAPSRÅDET

101 38 Stockholm

© Vetenskapsrådet

ISBN 978-91-7307-208-3

Grafisk Form: Erik Hagbard Couchér, Vetenskapsrådet. Layout: Iréne Thisner

Omslagsbild: Bailly Elodie/SXC

Tryck: CM Gruppen AB, Bromma 2012

FÖRORD

Föreliggande rapport har tillkommit som en del i ett regeringsuppdrag till Vetenskapsrådet. Uppdraget går allmänt talat ut på att belysa och stödja forskning om civilsamhället, dvs. studier av de formella och informella interaktionsformer mellan stat och marknad vilka ständigt uppstår och förändras under samhällsutvecklingens gång.

Det tyngsta inslaget i uppdraget är ett tioårigt grundforskningsprogram om sammanlagt 160 miljoner kronor, en för humanister och samhällsvetare ansevärd summa, varav hälften redan fördelats för det första fem åren och de resterande medlen kommer att utlysas inom något år. Därutöver ingår också ett mindre, s.k. behovsstyrt forskningsprogram på omkring 10 miljoner kronor, ett samarbete kring kontaktskapande konferenser mellan forskare och människor verksamma inom civilsamhällets organisationer (fr.o.m. 2012 överfört som uppdrag till Ungdomsstyrelsen), samt just en översikt över forskningsläget på området.

Arbetet med översikten har utförts av Docent Elisabeth Lilja och professor Martin Åberg, båda med egen erfarenhet av forskning om civilsamhället, och båda tidigare ledamöter av den expertpanel som bedömde ansökningar till Vetenskapsrådet för forskning på området.

Eftersom det svenska forskningsläget är relativt välkänt, bad vi författarna att koncentrera sina insatser till att belysa vad som särskilt kännetecknat den internationella forskningen på senare år. De har helt tillmötesgått våra önskemål.

Vi tror att rapporten kommer att vara till stor nytta för forskare och andra intressenter i civilsamhällets utveckling, även om idealet hade varit att ha en sådan här översikt i ett tidigare skede, innan utlysning och finansiering redan var ett faktum. På så sätt hade den kunnat tjäna som vägledning för såväl forskare, som civilsamhällets praktiker och oss forskningsfinansiärer. Att rapporten publiceras först nu kan dock på inget sätt skyllas författarna, som helt har hållit sig till tidsplanen. Det är dock aldrig för sent att låta vägleda sig av ny kunskap, och vi vet också att rapporten på många håll är emotsedd med stor nyfikenhet.

För säkerhet skull ska det framhållas att det är författarna själva som svarar för de analyser, slutsatser och rekommendationer som återfinns i rapporten. Låt mig samtidigt säga att vi på Vetenskapsrådet har tagit del av författarnas analyser med stort intresse och att vi noggrant kommer att begrunda och ta ställning till deras tänkvärda rekommendationer.

Arne Jarrick

*Huvudsekreterare för humaniora och samhällsvetenskap
Vetenskapsrådet*

INNEHÅLL

1. INLEDNING	6
Uppdraget	6
Rapportens disposition	8
Datainsamlingen	II
2. CIVILSAMHÄLLET SOM SAMHÄLLSORGANISATORISKT PROBLEM	13
Inledning	13
Socialt kapital, civilsamhälle och demokratisering	15
Vidgade perspektiv	17
Transnationella organisationer, nya medier	20
Civilsamhälle och välfärdsstaten	22
Sammanfattning	26
3. CIVILSAMHÄLLET SOM DISKURSIVT FÄLT OCH PROCESS	28
Inledning	28
Globalisering	30
Individualisering	32
Fragmentering	34
Homogenisering	37
Sammanfattning	41
4. CIVILSAMHÄLLET NYA ARENOR FÖR OFFENTLIGHET	42
Inledning	42
Individuella arenor	43
Arenor för offentlighet och kollektivt handlande	46
Den globala arenan	46
Den europeiska arenan ^W	47
Den urbana arenan	48
Sammanfattning	51
5. SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER	52
Inledning	52
Nya vägar för forskning om civilsamhället	53
Teoriutveckling	53
Civilsamhällets nya ekologi	54
Operationalisering	55

Slutsatser.....	57
SUMMARY	60
Theoretical and normative aspects of the concept of civil society.....	61
The new ecology of civil society—local dimensions.....	61
The operationalization of civil society in academic contexts.....	62
REFERENSER	63

1. INLEDNING

Uppdraget

Efter många års utredningsarbete beslöt riksdagen 2009–10 om en ny politik för civilsamhället. Denna innefattade bland annat ett uppdrag åt Vetenskapsrådet att lansera ett långsiktigt forskningsprogram kring problematiken (Prop. 2009/10: 55: 1, se även SOU 2007: 66). 2010 kom Vetenskapsrådets första utlysning, avsedd att stödja grundforskning om civilsamhället.¹ Följande år kompletterades den med ytterligare en utlysning, som denna gång var mer riktad mot behovsorienterad forskning.² Som ett led i arbetet identifierades också behovet av en internationellt orienterad översikt över den samhällsvetenskapliga och humanistiska forskningen om civilsamhället, vilket alltså är syftet med denna rapport. (Det finns sedan tidigare flera utförliga kunskapsöversikter som sammanfattar den svenska civilsamhällsforskningen, se bl.a. *Svensk forskning om demokrati...* 2003: 165–195; Björkman 2010.)

Det finns anledning att se närmare på uppdragets förutsättningar. I regeringspropositionens inledning skisseras problematiken om det civila samhället:

Regeringen föreslår att målet för politiken ska vara att förbättra villkoren för det civila samhället som en central del av demokratin. Detta ska ske, i dialog med det civila samhällets organisationer, genom att utveckla det civila samhällets möjligheter att göra människor delaktiga, genom att stärka det civila samhällets förutsättningar att bidra till samhällsutvecklingen och välfärden samt genom att fördjupa och sprida kunskapen om det civila samhället (Prop. 2009/10: 55: 1).

Denna syn på civilsamhället sammanfaller till viss del med det dominerande perspektivet inom den internationella forskningen. Det innebär att civilsamhället uppfattas som någonting i grund och botten positivt. Det antas på olika sätt främja demokrati, medborgerlig delaktighet och samhällets välbefinnande. Den nya politiken för civilsamhället genomsyras av grundtanken

---

¹ <http://www.vr.se/forskningsfinansiering/sokabidrag/vetenskapsradetsutlysningar/stangdautlysningar/rambidragforforskningomcivilsamhallet.5.5adac704126af4b4be280002532.html>, 2011-09-30.

² <http://www.vr.se/forskningsfinansiering/sokabidrag/vetenskapsradetsutlysningar/stangdautlysningar/projektbidragforforskningomcivilsamhallet.5.6546ef8d12cf1a382998000331.html>, 2011-09-30.

att stat och civilsamhälle kan utveckla en samsyn på vad som är det gemensamma bästa. Denna diskurs om ”det civila” har djupa historiska rötter i västerlandet. Den har fungerat som motvikt framför allt till de idéer som betonat vikten av en stark statsmakt. Civilsamhällets löfte om en gräsrotsbaserad, mera jämställd och demokratisk värld har färgat idédebatterna från franska revolutionen och framåt. I kraft av detta löfte har civilsamhället, som Jeffrey Alexander (2006) påpekar, fått en terapeutisk funktion. Det var så, framhåller han, efter napoleonkrigens samhällsomvälvningar och de moderna, politiska ideologiernas födelse; det var så efter de båda världskriegen; och det blev så efter Berlinmurens och kommunismens fall.

Erfarenheterna från Tyskland och inte minst Weimarrepublikens sönderfall under mellankrigstiden framhålls fortfarande. Senast i raden av forskare är den amerikanske historikern Eric D. Weitz. Han menar att Weimarrepubliken påminner oss om att demokratin är skör och pekar på de faror som lurar när det inte finns någon grundläggande enighet om samhällsordningen, eller något övergripande politiskt värdesystem (Weitz 2009: 326–327). Samtidigt kan dessa erfarenheter tolkas som argument mot idén om det starka civilsamhället. Det sönderfall som Weitz beskriver skulle lika gärna kunna vara resultatet av starka men samtidigt motstridiga krafter i det civila samhället. Civilsamhället utgör inte en lösning på alla samhällsproblem (se t.ex. bidragen i Freise, Pyykkönen & Vaidelytė 2010).

En annan omständighet som i allt större utsträckning påverkar forskarnas perspektiv på civilsamhället är globaliseringsprocessen. Globaliseringen innebär stora förändringar för det civila samhällets möjligheter och metoder att verka. Frågor ställs idag i den internationella forskningen om civilsamhället och vilka möjligheter som finns att överhuvudtaget utveckla en gemensam och allmänt accepterad syn på det gemensamma i samhället och vad människors identiteter och förankring kan grundas på i en alltmer globaliserad, pluralistisk och individualistisk värld. Ambitionen med denna rapport är således att lyfta fram och tydliggöra den mångfald nyanser som präglar forskningen om civilsamhället i denna nya kontext och som är påtaglig inte minst i de försök som pågår att omtolka begreppet utifrån dess klassiska bestämmningar.

Rapportens disposition

Det finns flera olika typer av kunskapsöversikter, exempelvis kvantitativt inriktade metaanalyser, systematiska kunskapsöversikter och s.k. narrativa översikter. Skillnaderna speglar olika ambitionsnivåer och arbetssätt. Denna rapport är en narrativ kunskapsöversikt i den meningen att vi sammanfattar och drar slutsatser av forskningsläget om civilsamhället. Sådana kunskapsöversikter är i allmänhet "anpassade efter pragmatiska behov" och bygger därför på ett urval av stoff (Sundberg 2009: 16). Vår rapport är inget undantag. Inledningsvis diskuteras de huvudlinjer som legat till grund för inventeringen av forskningsläget och därmed rapportens disposition. I nästa avsnitt behandlas de urvalsfrågor vi haft att ta ställning till.

Ett alternativ hade varit att disponera rapporten med utgångspunkt i en nivåbestämning av forskningen kring civilsamhället. Exempel på sådana grupperingar kan utgå från huruvida forskningen är individorienterad, grupporienterad eller samhällsorienterad, alternativt behandlar lokala, nationella, eller internationella förhållanden. Vi har avstått från en sådan uppdelning för att den skulle riskera att leda till upprepningar i texten och därmed minska överskådligheten. Ett annat alternativ hade varit att disponera stoffet med utgångspunkt i forskarnas egna metodval, exempelvis huruvida de arbetar kvantitativt eller kvalitativt, eller om deras undersökningar tar avstamp i fallstudiemetodik eller jämförande (komparativ) metod. Inte heller en sådan disposition har tett sig rimlig, beaktat hur forskningsfältet faktiskt ser ut och har utvecklats under senare år.

Vi har istället valt att tematisera framställningen med utgångspunkt i det internationella forskarsamhällets problematisering av civilsamhället, dvs. vilka aspekter av civilsamhället, dess roller, arenor och funktioner som olika forskargrupperingar riktat uppmärksamheten mot. Hur de själva valt att definiera begreppet "civilsamhälle" har varit utgångspunkten för hur vi strukturerat rapporten. Övriga nivåbestämningar och observationer rörande forskningsmetodik har underordnats denna tematisering. Problematiseringen av civilsamhället fokuserar framförallt på övergripande frågor om civilsamhällets ekologi: dels om civilsamhället som samhällsorganisatoriskt problem (kapitel 2), dels om civilsamhället som diskursivt fält och process med nya arenor för offentlighet (kapitel 3 och 4). Båda fälten präglas tydligt av de normativa antaganden om civilsamhället som vi berörde inledningsvis. Samtidigt innebär dispositionen att vi fångar en kronologisk dimension av forskningslägets utveckling, särskilt inom det senare fältet där viktiga förändringar skett under det senaste decenniet.

Med några undantag (framför allt Hegel och Gramsci), har det under lång

tid rätt enighet om att civilsamhället utgör en samhällssektor mellan stat och marknad. Denna ramdefinition inrymmer två huvudsakliga forskningsfält (jämför översikten i Cheema 2010: 2–4). Inom det ena betonas civilsamhällets formella organisationer (Diamond 1994, Howard 2005, 2008). Att studera medborgarnas engagemang i olika typer av frivilligorganisationer utgör ett dominerande angreppssätt. Det har vissa fördelar. Det är förhållandevis lätt att operationalisera, det vill säga lätt att studera empiriskt. Men det riktas också kritik mot det här sättet att beskriva civilsamhället: det ger en alltför hårt beskuren bild. Genom att betona vikten av aktörernas interaktionsformer istället för deras medlemskap i olika föreningar, är det möjligt att inkludera exempelvis familjen och lösare nätverksbaserade sociala rörelser i civilsamhället (Cohen & Arato 1995 [1992], Heinrich 2005). Samtidigt markerar distinktionen mellan "organisation" och "interaktion" – med hänvisning till empirin – i många fall en gradskillnad snarare än en artskillnad. Det sistnämnda framgår inte minst av den sedan 1990-talet omfattande forskningen om civilsamhällets sociala nätverk och frågorna om socialt kapital och social tillit. I teoretiskt avseende bygger den forskningen på två huvudsakliga inspirationskällor: en anglosaxisk-amerikansk tradition med rötter i Alexis de Tocqueville (1990 [1835–40]) och Robert Putnam (1993, 2000), respektive en kontinental med rötter i Pierre Bourdieu (1993 m.fl. arbeten). I båda fallen utgör såväl organisations- som interaktionsperspektivet på civilsamhället bärande inslag (se kapitel 2). Denna forskning tog fart under 1990-talet och uppmärksammar, om än ofta indirekt, medborgarrollen och offentlighetsbegreppet.

Civilsamhället som diskursivt fält och process utgör ett samlande tema inom det andra forskningsfältet. En viktig inspirationskälla här är fortfarande Jürgen Habermas arbeten om borgerlig offentlighet och kommunikativt handlande (2003 [1962], 1996 [1981]). På senare år har det dock utvecklats en kritik av det klassiska offentlighetsbegreppet, dels med beaktande av en rad övergripande samhällsförändringar, dels med utgångspunkt främst i postkolonial och feministisk teoribildning. Ett viktigt resultat av denna nyare forskning om civilsamhället är observationen att dess ekologi och infrastruktur håller på att förändras. I förlängningen identifierar forskarna nya, alternativa offentligheter eller medborgerliga arenor med nya funktionssätt för civilsamhället. De ifrågasätter samtidigt avgränsningen av civilsamhället till formella organisationer och processer. Därmed antas inte bara nya förutsättningar utvecklas för socialt kapital och tillit i samhället, utan forskarna tvingas också ompröva civilsamhället som analytiskt begrepp (Arato 2011).

En viktig referenspunkt för denna forskning är de samhällsvetenskapliga studier som betonar världens globalisering och effekterna av en rad

individualiseringsprocesser (framför allt Inglehart 1997). En annan referenspunkt är den forskning som behandlar de sociala effekterna av växande migration och mångkulturalism i samhället (Beck 2002, Alexander 2006, Fornäs 2007). Ytterligare ett exempel är de studier som belyser senare decenniernas förändringar i välfärdsstatens institutionella utformning och effekterna i termer av personligt ansvarstagande bland medborgarna (Jackson 2011 [2009], Judt 2011 [2010]). Sådana förändringar har skett parallellt med framväxten av s.k. flernivåstyrning – med EU-arenan som det kanske främsta exemplet (jfr Keating & Loughlin 1997) – och ”interaktiv styrning” (”governance”), men också nya former för medborgerligt deltagande och mekanismer för granskning och ansvarsutkrävande av beslutsfattarna (Rhodes 1997; Keane 2010, Alonso, Keane & Merkel 2011). Härtill kommer de forskare som tolkar effekterna av nya medier och informationsteknologins betydelse för civilsamhället (Sassen 2000, Bach & Stark 2004, Howard & Hussain 2011 m.fl.). Sammantaget finns inom detta fält en omfattande forskning som indikerar att medborgararenan, och därmed civilsamhällets grundstruktur och dynamik, har förändrats och internationaliserats (Armstrong m.fl. 2011, Carver & Bartelson 2011). Tillsammans med den feministiska och postkoloniala kritiken av den traditionella, västliga bestämningen av civilsamhället, innebär det att begreppet relativiserats (se bl.a. Kaldor 2003, Mandaville 2007, Mouffe 2011, samt kapitel 3 här).

Denna övergripande tematisering ligger till grund för rapportens disposition. Vi börjar med att i kapitel 2 ge en översikt av den forskning som primärt inriktats mot civilsamhällets organisatoriska aspekter och frågan om socialt kapital och samhällstillit. Det karaktäristiska för denna forskning är att den växte fram och formerades under intryck av vissa historiska förutsättningar och utvecklingslinjer. I den meningen byggde den också på en specifik förförståelse av sambanden mellan stat, marknad och civilsamhälle. Det i sin tur förklarar delvis den strävan till omprövning av begreppet civilsamhälle som är karaktäristisk för senare års forskning. I kapitel 3 och 4 tar vi därför upp den forskning som huvudsakligen förhåller sig till civilsamhället i diskursivt och offentlighetsperspektiv. Det är, som framhållits, i sådana sammanhang forskarsamhället tydligast rör sig i riktning mot en teoretisk omprövning av begreppet civilsamhälle. Som senast Arato (2011) betonat, får en sådan omprövning också viktiga konsekvenser i bl.a. metodologiskt avseende. En central aspekt av den nyare forskningen är således den vikt som läggs vid civilsamhället som process snarare än som struktur. I rapportens avslutande kapitel 5 summerar vi forskningsläget om civilsamhället och identifierar några, som vi uppfattar det, angelägna områden för fortsatt forskning. I kapitel 5 fokuseras framställningen till tre övergripande

frågor: frågan om de teoretiska och normativa aspekterna av själva begreppet civilsamhälle, frågan om civilsamhällets lokala dimensioner och frågan om hur civilsamhället bäst kan operationaliseras i vetenskapliga sammanhang (i termer av formella organisationer eller lösligare sociala nätverk).

Datainsamlingen

En viktig del av kartläggningen har varit att följa forskningen och debatterna i ett antal större vetenskapliga tidskrifter, som vi bedömt vara innehållsmässigt relevanta för problematiken. Ansatsen ger ett fågelperspektiv på den mest aktuella forskningen om civilsamhället och de teoretiska och metodologiska grundprinciper utifrån vilka denna forskning bedrivs. Därmed har vi också fått ingångar för att söka av litteraturen om civilsamhället i stort. Bland relevanta tidskrifter kan nämnas *Journal of Civil Society*, *Journal of Democracy*, *American Journal of Sociology och Theory, Culture & Society*. Den första tidskriften kan användas som exempel på att ansatsen inte är problemfri. Den innehåller bl.a. många fallstudieorienterade framställningar om civilsamhällets situation, skrivna av aktivister i exempelvis Kuba eller Iran. Tidskriften är således inte bara ett forum för forskning om civilsamhället, den är också ett forum för civilsamhällets textproducenter. Å ena sidan är dessa bidrag ofta intressanta i bemärkelsen dagsaktuella "snapshots" som bidrar till uppbyggnaden av ytterligare empirisk kunskap om civilsamhällets mångfald och skiftande uttryck. Å andra sidan saknar framställningarna ofta analytiskt djup. En värdering av stoffet har därför varit nödvändig.

Vidare innebär de avgränsningar vi gjort att stoffet i rapporten är selektivt också på andra sätt. Språkliga hänsyn innebär att vi inte kunnat förhålla oss till det som skrivs om civilsamhället på ryska, arabiska, hindi, farsi, mandarin m.fl. språk. Det är en begränsning på så sätt att det kanske är just i miljöer som de antydda som teorierna om civilsamhället, om än under stort politiskt tryck, är på väg att vidareutvecklas och fördjupas.³ Vårt perspektiv inkluderar i första hand anglosachsisk och kontinental forskning om civilsamhället. Att denna forskning empiriskt ofta behandlar utom-europeiska och icke-amerikanska miljöer är en annan sak: de teoretiska grundperspektiven och metodvalen riskerar ändå att vara etnocentriskt

³ En möjlig analogi är de forskare, fr.a. John Keane, som kommit att betona den representativa demokratis utveckling i riktning mot s.k. bevakningsdemokrati, inbegripet framväxten av nya mekanismer för granskning och ansvarsutkrävande (se ovan). De drag som anses utmärkande för denna typ av demokrati har, enligt Keane, till stora delar utvecklats utanför västvärlden, Keane 2010, Alonso, Keane & Merkel 2011.

färgade, apropå den postkoloniala kritiken av de klassiska teoribildningarna kring civilsamhälle och demokrati. Avslutningsvis är vårt perspektiv samtids-historiskt. Historiska utvecklingslinjer och historisk forskning beaktas i den utsträckning vi bedömt att den tillför viktiga drag till teoriuppbyggnaden och forskningen om vår egen tids civilsamhälle.

2. CIVILSAMHÄLLET SOM SAMHÄLLS-ORGANISATORISKT PROBLEM

Inledning

Forskningen om civilsamhället tog fart i slutet av 1980-talet. En utlösande faktor var demokratiseringen av stater i Östeuropa, Latinamerika, Asien och Afrika, dvs. den process Samuel P. Huntington fångade i begreppet den "tredje vågen" (Huntington 1991, 1993). Utgångspunkten för forskarsamhällets intresse var huvudsakligen de traditionella, västeuropeiska och amerikanska begrepp för civilsamhället som skisserades i kapitel 1, även om mer radikala synsätt också formulerades.⁴ Flera av de grundläggande arbeten om civilsamhället som den organisationsorienterade forskningen relaterar till idag publicerades just i slutet av 1980- och början av 1990-talet (Keane 1988, Tester 1992, Cohen & Arato 1995 [1992], Putnam m.fl. 1983, Putnam 1993).

Det går att urskilja två huvudlinjer inom detta forskningsfält: en explorativ ansats, respektive en ansats där civilsamhällets organisatoriska dynamik studeras i relation till omgivande samhälle, framför allt med avseende på olika demokratiproblem. Till att börja med har forskarna strävat efter att kartlägga civilsamhällets grundstruktur. I regel är det civilsamhällets formella organisationer i termer av intresse- och frivilligorganisationer som stått i fokus för analysen (NGO:s [Non-Government Organizations] och INGO:s [International Non-Government Organizations]). Ambitionen har varit att inventera antalet organisationer, klassificera och sortera dem efter verksamhetens inriktning och att bestämma medlemsantalet. Att positionsbestämma olika organisationer med utgångspunkt i deras relation till staten har också varit en viktig uppgift. Civilsamhällets organisationer antas vara positionerade på en skala från "advocacy" dvs. att fungera som "röst" för samhällsintressen, till "participation" dvs. att faktiskt delta i olika beslutsprocesser, ibland enligt korporativt mönster.

FN:s återkommande enkätstudier exemplifierar denna ansats på global nivå (*Human Development Report* 1993, 2002, 2010). I tillägg till detta finns de regionala och nationella databaser som genom åren byggts upp av olika

---

⁴ Framför allt i det sönderfallande sovjetblocket, där Adam Michniks försök att ringa in en "anti-politisk" bestämning av civilsamhället fick stor betydelse, inte minst bland civilsamhällets egna praktiker. se Kennedy, 1994, för en genomgång.

forskningsinstitut. Sådana institut inkluderar bl.a. Maecenata Institute vid Humboldt universitetet, Berlin, och Centre for Civil Society vid London School of Economics. Den senare centrumbildningen lades visserligen ned i september 2010, men delar av dess forskningsprogram drivs vidare och en del av materialet finns tillgängligt via webben. Centrat publicerade också årsböcker, senast 2009 (Kumar m.fl. 2009). Andra relevanta databaser, vilka bl.a. inkluderar data om medborgares värderingar och attityder i olika länder, är World Values Survey, vilka började genomföras på 1980-talet, och European Social Survey, som initierades med hjälp av European Science Foundation. Material från dessa fortlöpande "surveyer" används ofta i forskningen om civilsamhället. Även via olika centrumbildningar inom den tredje sektorn, såsom den internationellt orienterade, amerikanska paraplyorganisationen Counterpart, eller nationella centrumbildningar som Ideell Arena i Sverige, eller Klon Jawor i Polen, sker materialinsamling och registerföring av medlemsorganisationerna.

Tre allmänna observationer kan göras kring resultaten från forskningen inom detta fält. För det första är den efter tjuugo års inventering av civilsamhällets grundstruktur och uppbyggnad fortfarande ofullständig. Delvis kan detta förefalla självklart: civilsamhället utgör ingen fast struktur. Nya organisationer kommer till, andra läggs ned och försvinner. Delvis beror dock ofullständigheten på teoretiska definitionsproblem. Fokuseringen av formella organisationer är, enligt många forskare, problematisk och fångar inte civilsamhällets mångfald (se kapitel 3). Det fågelperspektiv och de analytiska kategorier som t.ex. FN:s studier utgår från ger endast en grov och förenklad bild av civilsamhället. De faktorer och förändringsprocesser som vi berört i inledningskapitlet komplicerar bilden. Forskningen har haft svårt att analytiskt fånga dynamiken i växelverkan mellan civilsamhällets lokala, nationella och globala arenor. Den globala arenan har dock dragit till sig allt större intresse på senare år (se Carver & Bertelson 2011, Armstrong m. fl. 2011 samt kapitel 3 i denna rapport). Av tradition genomsyrar nationalstatsperspektivet mycket av forskningen om civilsamhället, men trots det, menar Carver och Bertelson (2011: 3), har begreppet "civilsamhälle" som sådant ändå mindre av etatistiska konnotationer jämfört med andra, liknande begreppsbildningar, något som i sin tur gör det lättare att applicera på den internationella arenan.

För det andra finns det få konsekvent genomförda komparativa studier. De exempel som förekommer är oftast riktade mot problematiken kring civilsamhälle och demokratisering. En vanlig ansats har varit att i antologins form gruppera ett antal länderstudier sida vid sida, men utan att forskningsmetodik och datainsamling tydligt samordnats i syfte att formulera

hypoteser, eller förklara orsakssamband på en mera generell nivå. Undantag finns visserligen (se t.ex. Pharr & Putnam 2000, Howard 2003), men det är vanligare med studier av få fall, oftast i intervallet 2–4 länder eller motsvarande antal lokaliteter i olika länder (se. t.ex. Cusack 1999, Mishler & Rose 2001, Kubicek 2002, Åberg & Sandberg 2003). Problemet med sådana komparationer är dock att resultaten är svåra att generalisera, även om de kan vara nog så fruktbara när det gäller att formulera nya hypoteser om civilsamhällets dynamik. Jämförande ansatser som tar sikte på att med komparationens hjälp förklara det ensartade och unika hos enskilda fall förekommer också (Trägårdh 2007).

För det tredje saknas forskning om civilsamhällets organisationer och arenor på den lokala nivån. Ett problem har varit att det saknas verktyg för att komma åt och systematiskt studera civilsamhällets icke-formella och lokala sektorer. Ett annat problem är av mer normativ art. Ett centralt tema i den demokratorienterade organisationsforskningen om civilsamhället har sedan 1990-talet varit frågorna om socialt kapital och social tillit i förhållande till samhällets politiska och andra institutioner. Det harmoniserande perspektivet på relationen mellan stat och civilsamhälle som vi berörde i inledningskapitlet präglar i stor utsträckning denna typ av forskning.

Socialt kapital, civilsamhälle och demokratisering

En viktig anledning till forskningens intresse för civilsamhällets organisatoriska problem var, som redan påpekats, intresset för demokrati- och medborgarskapsfrågor till följd av den ”tredje vågen”. Vetenskapssamhällets uppmärksamhet förklaras emellertid också av att nya teorier om interaktiv styrning och s.k. nyinstitutionella perspektiv hade etablerats som centrala, teoretiska perspektiv inom statsvetenskapen. Ett arbete som snabbt vann efterföljare var Robert D. Putnams (1993) studie av institutionell effektivitet i Italien. Den fråga han och hans italienska kollegor ställde sig var: Hur kan det komma sig att offentliga institutioner, illustrerade av exemplet regionala förvaltningar, fungerade så olika och levererade så olika nivåer av välfärd i olika delar av Italien, trots att det övergripande regelverket och lagstiftningen var densamma? Efter att ha prövat och förkastat olika förklaringar, lanserade Putnam en historiskt grundad förklaringsmodell, som riktade sökarljuset mot seklerna före Italiens enande på 1860-talet.

Att formella institutioner fungerade olika väl i olika delar av landet hade, menade han, att göra med att relationen mellan medborgare och stat såg historiskt sett olika ut exempelvis på Sicilien jämfört med Piemonte, el-

ler i Lombardiet. I södra Italien hade staten framför allt uppträtt i form av despotiska furstar och erövrarmakter. I dessa dysfunktionella statsbildningar hade maffiastrukturer och en djupt rotad misstro uppstått både mellan medborgarna själva och gentemot staten och statliga auktoriteter. I norr fanns det däremot en annan typ av medborgartradition representerad av medeltidens och renässansens små statsrepubliker, deras gillen och korporationer. Socialt kapital och tillit rotad i tidigare, mera positiva erfarenheter av frivilligt samarbete och den politiska makten, var en betydelsefull förutsättning för effektivt fungerande demokratiska system. Förvisso är detta perspektiv inte helt invändningsfritt. Historiskt sett finns det rätt få exempel på länder där relationen mellan staten och medborgarna huvudsakligen präglats av harmoni och samförstånd och trots detta har demokratin ändå kunnat utvecklas. Tesen om stabil reproduktion av värderingar och betenden över lång tid bygger dessutom på ett närmast funktionalistiskt antagande om socialt och kulturellt status quo i samhället. Inte desto mindre tycktes den finna stöd i empirin. Putnams bok *Making Democracy Work* var visserligen omdiskuterad under de år som följde publiceringen, men den blev samtidigt mönsterbildande inom forskningen om civilsamhället.

Den begreppsapparat vi idag förknippar med Putnam utvecklades emellertid gradvis i prövningen mot empirin. Putnam uttryckte sig ursprungligen inte i termer av "socialt kapital" när han ringade in problemet med institutionell effektivitet. När han och ett antal italienska kollegor i början av 1980-talet publicerade ett förarbete (Putnam med flera 1983) till det som sedermera blev projektets huvudrapport, knöt de an till huvudsakligen amerikansk teori om "politisk kultur" som formerats under 1950- och 1960-talen. Först efterhand fann det nya begreppet "socialt kapital", preciserat som en delmängd av alla de värderingar, normer och praktiker som kan inkluderas i uttrycket politisk kultur, vägen in i analysen av institutioner och tillit. Det skedde då huvudsakligen via James S. Colemans sociologiska modeller. (Se Coleman 1990. Parallella spår representeras dels av Elinor Ostroms forskning om socialt samarbete och kooperativa rörelser, dels av den teoriutveckling som under 1990-talet skedde inom forskningen om sociala nätverk, se Ostrom 1990, Dolšak & Ostrom 2003, Lin, Cook & Burt 2001, samt avsnittet om civilsamhälle och nya medier i detta kapitel.) Utgångspunkten i Colemans fall var delvis de transaktionskostnadsteoretiska modeller av socialt handlande som utvecklats inom sociologiämnet under efterkrigstiden, återigen med funktionalistiska förtecken.

Inom forskningen mötte dessa modeller den förnyade diskussion som fördes kring civilsamhället åren före och efter Berlinmurens och Sovjetsystemets fall. Putnam själv publicerade ytterligare arbeten om socialt kapital,

denna gång med USA som utgångspunkt (2000). Hans italienska studie kompletterades också med andra studier av europeiska förhållanden (t.ex. Pharr & Putnam 2000, Rothstein 2003). Särskilt de nybildade demokratierna i Öst- och Centraleuropa fångade forskarnas intresse. En gemensam fråga i dessa studier var: Om det nu är så att historiska erfarenheter är viktiga för tillit – och i förlängningen för hur demokratiska system fungerar – vilka förutsättningar finns då att snabbt bygga upp fungerande demokratier i de postkommunistiska samhällena? Vilken typ av civilsamhälle var det möjligt att förvänta sig i sådana miljöer? Cusacks (1999) analys av lokalt självstyre i Tyskland efter återföreningen är ett tidigt exempel. (Studien är en fallstudie av effekterna av att socialt och historiskt differentierade miljöer byggs in i ett gemensamt, institutionellt ramverk.) Mishler & Roses studier av socialt kapital i Ryssland, eller Åberg & Sandbergs studie av Polen och Ukraina är två bland flera andra (Mishler & Rose 1998, 2001, Åberg & Sandberg 2003. Se också Krygier 1997, Suraszka 1998, Kubicek 2002, Howard 2003, Crotty 2009, Stickley m.fl. 2009, Romaniuk 2010, Uhlin 2010, Petrova 2011 m.fl.).

Denna typ av forskning kom efterhand också att inkludera länderna i tredje världen, liksom i fallet med Östeuropa ofta med en uttalat policy-skapande inriktning (se Fukuyama 2001 och FN:s Human Development Reports). Även om forskarna själva i regel varit lyhörda för att skiftande sociala och historiska särdrag präglar civilsamhället, har det ändå funnits en tendens – just på policynivå – att tolka sambandet civilsamhälle-demokrati med utgångspunkt i en västlig förförståelse av problematiken. Och denna förförståelse präglas av en samförståndssyn på relationen mellan civilsamhälle och stat. Det som hänt under senare år är att forskarna dels har fortsatt att problematisera själva begreppet socialt kapital, dels har breddat ansatserna. Studiet av civilsamhällets formella organisationer är fortfarande viktigt, men forskningen färgas nu tydligare av insikten att civilsamhället omfattar fler typer av sociala organisationer och flera typer av nätverk än bara de formella.

Vidgade perspektiv

Putnams förståelse av sambanden mellan institutionell effektivitet, socialt kapital och tillit har således nyanserats. Dessa omprövningar bygger på de forskningsresultat som framkom under 1990- och början av 2000-talet. Det framgår nu att sambandet mellan socialt kapital, tillit, institutionell effektivitet och demokratisering inte är enkelriktat. Samtidigt beror skill-

naden mellan olika forskare delvis på hur de definierar och operationaliserar civilsamhället som analytiskt begrepp. Utgörs civilsamhället i första hand av formella frivilligorganisationer, eller inkluderar det andra, empiriskt mer svårångade associations- och interaktionsmönster? (Se t.ex. meningsutbytet mellan Heinrich 2005 och Howard 2005.)

Två principiella synsätt står mot varandra. Samverkar civilsamhälle och stat på ett sätt som automatiskt befrämjar enigheten om samhällsordningen och det politiska värdesystemet? Eller präglas relationen av konflikt och misstänksamhet? Utgör civilsamhällets mångfald under vissa omständigheter ett hot mot samhällsordningen, eller – vilket tycks vara fallet i många stater i det f.d. Östblocket – är civilsamhällets organisationer närmast ett uttryck för en auktoritär statsapparat (Howard 2003). Slutligen finns även forskare som hävdar att själva distinktionen mellan "stat" och "civilsamhälle" är missvisande. Exempelvis Saxonberg (under utgivning) lanserar således begreppet "semi-civilt samhälle" för att beskriva en struktur där "det civila" i själva verket utvecklas till en aspekt av själva staten, men på ett positivt snarare än negativt sätt.

Med denna mer komplexa bild av civilsamhället som utgångspunkt har forskningen breddats till att omfatta annat än enbart studier av demokratiseringsprocesser. Relationen mellan civilsamhälle, tillit och mångkulturalism är en sådan problematik (Perez, Pathé Gueye & Yang 2005, Kumlin & Rothstein 2010).⁵ Kenny (2004) har karaktäriserat problemet som ett liberalt politisk-teoretiskt dilemma. Men oavsett den institutionella och idémässiga inramningen innebär frågan en stor utmaning också för multietniska stater i andra delar av världen. Exempelvis Dowley & Silver (2002) hävdar att socialt mobiliserade etniska minoriteter i länder såsom Azerbadjan och Armenien, dvs. minoritetsgrupper med hög aktivitetsgrad i civilsamhället, generellt sett är mindre positivt inställda till demokrati som styrform. I de två länderna utgörs minoriteterna delvis av den tidigare ryska eliten, vilket fick forskarna att dra paralleller till de f.d. kolonierna i Afrika och Asien och relationen mellan ursprungsbefolkningarna och de tidigare kolonialherrarna.

Exemplet sätter frågetecknen vid Putnams grundtes om att socialt kapital automatiskt befrämjar demokrati och pluralism. På motsvarande sätt som i Dowley & Silvers studie, framgår av en aktuell fler-länderstudie av Rydberg (2009), att ett livligt associationsliv inte utgör någon garant för särskilt "civila", eller demokratiska uppfattningar och åsikter på individnivå. Studien,

⁵ Här bör framhållas att den bild som vår rapport ger sannolikt är alltför kringskuren pga. språkliga begränsningar. Sökningar via Library of Congress indikerar att en del av senare års publiceringar i frågan sker exempelvis i Sydostasien och då på ländernas nationalspråk.

som bl.a. omfattar Belgien och Danmark, visar att inte ens medlemskap i människorättsorganisationer gör det mindre sannolikt att rösta på radikala, flyktingfientliga högerpartier.

Vidare har forskningen lett till ett förnyat intresse för staten och dess institutioner. Social tillit och historiskt positiva erfarenheter av staten är sannolikt viktiga på ett allmänt plan. Men också de formella institutionernas utformning och förutsättningar är viktiga, något som Ostroms (1990) forskning om kooperativa rörelser och delar av forskningen om Öst- och Centraleuropa tidigt visade (se bl.a. Lijphart 1992, Linz 1993). Empiriskt finns dock gråzoner beroende på det sociala kapitalets art och karaktär. Medan en stark stat med rättsligt fotade principer för relationen mellan stat och medborgare ("rule of law") och möjlighet till ansvarutkrävande oftast betraktas som nyckelfaktorer bakom ett fungerande samhälle (se senast Fukuyama 2011), spelar socialt kapital i termer av informella praktiker och mutsystem en viktig roll som smörjmedel i nya marknadsekonomier såsom Ryssland och Kina (Ledeneva 1998, 2008, Whitmore 2010).⁶

Slutligen har de interaktionsprocesser som utgör kärnan i civilsamhällets formella och informella organisationer problematiserats ytterligare. Tidigare analyserades de organisatoriska aspekterna av hur tillit skapas främst genom att forskarna undersökte om medborgarna var anslutna till olika frivilligföreningar eller inte. Numera är de flesta lyhörda för att en viktig faktor också är aktivitetsgrad bland föreningsmedlemmar, och att det finns viktiga skillnader mellan olika typer av föreningar. Intresseorganisationer, fritids- och kulturföreningar kan exempelvis inte jämföras rakt av med varandra (se senast van der Meer, te Grotenhuis & Scheepers 2009).

Att Putnams modell snabbt fick en dominerande ställning inom forskarsamhället är emellertid inte särskilt märkligt. Publiceringen av hans forskningsresultat skedde vid en tidpunkt när frågan om demokratisering och civilsamhälle var på allas läppar i och med omvälvningarna i Östeuropa. Dessutom sammanföll modellens grundidé på en viktig punkt med det som i amerikansk samhällsdebatt och forskning utgör en klassisk tolkning av den moderna demokratins förutsättningar, nämligen Alexis de Tocquevilles 1990 [1835–40] skildring av det nära samspelet mellan politik och civilsamhälle i New England. På gott och ont har Tocquevilles syn i hög grad präglat den amerikanska självbilden (jfr t.ex. Harry Ecksteins, 1994, reflexioner på temat). Via det amerikanska forskarsamhällets internationellt dominerande position har den också färgat mycket av forskningen om civilsamhället. I

⁶ Nämnas i det sammanhanget bör Transparency International, som betecknar sig självt som civilsamhällets eget bevakningsorgan när det gäller korruption på global nivå. Institutet publicerar bl.a. årliga rapporter om utbredningen av korruption i olika länder: www.transparency.org.

takt med att forskningen nyanserat bilden av det sociala kapitalet har emellertid fler teoretiska modeller börjat tillämpas.

Teorierna om socialt kapital har problematiserats framför allt genom Pierre Bourdieus arbeten om olika kapitaltyper. Socialt kapital är i Bourdieus tappning bara en av flera resurser som de enskilda aktörerna har till sitt förfogande. Klassiska samhällsvetenskapliga variabler såsom socioekonomisk skiktning eller klasstillhörighet förs därmed in i analyserna på ett tydligt sätt, inte minst i det som förefaller vara en allt livaktigare tysk och kontinental forskning om civilsamhället (se t.ex. Nolte 2003, 2006; Lüdicke & Diewald 2007). Med den utgångspunkten konstaterar Heitzmann m.fl. (2009) i en studie av Österrike att socioekonomisk stratifiering och omfattningen av personliga kontaktnät utgör viktiga faktorer bakom individens värderingar. (Se också Sampson m.fl. 2005 som hävdar ett delvis motsatt mönster, i detta fall på grundval av amerikansk data.)

Å ena sidan bidrar forskningen om socialt kapital till kunskapen om att civilsamhället omfattar fler uttryck än enbart formellt organiserade frivillig- och intresseorganisationer. Å andra sidan medför denna insikt om civilsamhällets mångfald också svårigheter när det gäller att ge begreppet civilsamhälle en entydig definition. Detta är något som Burnell & Calvert (2004: 1–5), konstaterade drygt ett decennium efter det att forskningen om civilsamhället på allvar börjat expandera. Till detta kommer, som vi framhöll i inledningskapitlet, att civilsamhället globaliserats i meningen att många av dess aktörer numera uppträder i transnationella sammanhang (Bandy & Smith 2005, Carver & Bartelson 2011). Framväxten av transnationella människorättsorganisationer i Sydostasien (Gilson 2011), respektive Mellanöstern (Schulz 2011) är andra aktuella exempel.

Transnationella organisationer, nya medier

Viktiga drivkrafter bakom framväxten av transnationella organisationer och nya medier tycks, enligt forskningen, vara marknadsekonomins avreglering och den allt viktigare roll internationella ekonomiska och politiska aktörer såsom Världsbanken, Internationella Valutafonden och NAFTA (North American Free Trade Agreement) m.fl. motsvarande organ fått. Att den ekonomiska och politiska makten delvis lyfts ut ur sitt nationalstatliga sammanhang driver, enligt somliga studier, på framväxten av transnationella, sociala rörelser (Kay 2005, Lindblom 2006, Spalding 2007). Men forskningen är tvetydig. Hur orsak och verkan hänger ihop när det gäller civilsamhällets globalisering är fortfarande oklart.

Popovski (2010) har exempelvis frilagt mönster som delvis går på tvärs mot resultaten från föregående studier. Med utgångspunkt i FN, med UNICEF och UNDP (United Nations Development Program) som exempel, hävdar han tvärtom att det är civilsamhällets expansion som fungerar mobiliserande på motparterna.

Detta mönster av växelverkan framträder också när det gäller relationen mellan civilsamhälle och nya medier (se nedan). Samtidigt antas systemrelaterade kriser av olika slag ha en återhållande inverkan på utvecklingen. Clark (2011) har således nyligen hävdad att framför allt tre utmaningar – internationell terrorism, klimatfrågan och Västvärldens skuldcris – hotar att marginalisera civilsamhällets politiska handlingsutrymme. Möjligen kan tvetydigheten i forskningen om den internationella nivån hänga samman med att den ännu befinner sig i ett skede där fallstudier av enskilda eller mindre grupper av aktörer dominerar på bekostnad av helhetsgrepp och systematiska komparationer. Trots sådana begränsningar reser den dock två intressanta frågor.

För det första visar forskningen att det internationella civilsamhället ännu domineras av aktörer och paraplyorganisationer med europeisk och nordamerikansk bakgrund, samtidigt som en stor del av dess tillväxt numera tycks ske utanför dessa regioner. Några exempel har redan getts i det föregående. Ytterligare en studie som bekräftar denna bild är Anheier & Katz (2005) analys av medlemsrörelserna i World Social Forum. Iakttagelsen är intressant. Den väcker frågan om vilken dynamik som egentligen styr de institutionella och organisatoriska innovationsprocesserna inom civilsamhället. Möjligen är det rimligt att dra en parallell till John Keanes (2010) hypotes om en gradvis utveckling av den representativa demokratin i riktning mot bevakningsdemokrati, en utveckling som enligt Keane delvis har icke-europeiska och icke-amerikanska rötter. Trådarna löper tillbaka till frågorna om civilsamhälle, nätverks- och flernivåstyrning i samhället, men i detta fall på ett sätt som inte lika entydigt har västliga förtecken och problembeskrivningar som utgångspunkt.

För det andra är det, enligt Kaldor (2003) Eder (2007) och Neblo m.fl. (2010) m.fl. forskare, tydligt att fokuseringen av formella organisationer begränsar förståelsen av civilsamhällets dynamik. I förlängningen av båda frågorna ligger en relativisering av de klassiska, något schematiska bestämningarna av civilsamhället som en samhällssektor mellan nationalstat och marknad. Denna relativisering öppnar perspektivet mot den tematik som behandlas i kapitel 3, dvs. försöken inom forskningen att omtolka analysbegreppen "civilsamhälle" och "offentlighet" och betrakta dem som diskursiva fält och processer snarare än som organisationer och strukturer.

Något som kommit att bedömas som en allt viktigare faktor i sammanhanget är de moderna medierna. Saskia Sassen (2000) identifierade tidigt ett antal problemkomplex förknippade med deras betydelse för civilsamhället. Hon betonade framför allt de nya styrningsmöjligheter som Internet öppnade för staten och de multinationella, främst amerikanska, företagen. En viktig omständighet var dessa företags kontroll över hur olika mjukvaror utformades, och därmed kontrollen över vem som kan kommunicera med vem och under vilka villkor. Senare forskning uppmärksammar dessa konflikter, men tenderar att betona de nya mediernas möjligheter. Hit hör den nära växelverkan mellan medier och utvecklingen av sociala rörelser som inte är rumsligt bundna på samma sätt som civilsamhällets traditionella organisationsformer (Bach & Stark 2004). Forskningen visar hur de digitala medierna förändrar förutsättningarna för interaktionen mellan civilsamhällets aktörer. Detta har konsekvenser för såväl civilsamhällets olika verksamheter som själva innebörden av medborgerskap och offentlighet (Bennett 2003).

Analys av konkreta fall, av vilka den "arabiska våren" bara är det senaste, ger en något mer komplicerad bild. De amerikanska demonstrationerna mot USA:s krig i Irak i början av 2000-talet vann till exempel i bredd och styrka genom de mer individorienterad och lösliga sociala nätverk som blivit möjliga genom Internet (Bennett, Breunig & Givens 2008). En liknande dynamik med avseende på gräsrotsmobilisering har observerats i Tunisien och Egypten, men där lyckades regimerna också "kapa" medierna och skapa motstrategier till demokratiprotesterna (Howard & Hussain 2011). Något som framgår tydligt i dessa fall är hur virtuella sociala rörelser har individualistiska förtecken på ett helt annat sätt än i 1900-talets civilsamhälle. Avvägningen mellan individuellt och kollektivt handlande ser därmed ut på ett annat sätt än tidigare. Observationen korresponderar på ett intressant sätt med resultaten från vissa delar av den traditionellt organisationsinriktade forskningen om civilsamhället. Individualiseringen av civilsamhället tycks dock i det senare fallet ha sitt ursprung i andra orsaker än rent teknologiska.

Civilsamhälle och välfärdsstaten

Civilsamhällets utveckling kan således också analyseras mot bakgrund av välfärdsstatens institutionella förändringar och det ökade, personliga ansvar som därmed lagts över på medborgarna. Med ett sådant perspektiv framträder två huvudsakliga forskningsinriktningar. Det är dels de studier

som behandlar civilsamhällets inkorporering av nya funktioner och verksamheter till följd av välfärdsstatens förändringar, dels forskningen kring övergången från frivilligt arbete till bolagsrättsliga organisationsprinciper inom civilsamhället. De studier och de data som denna forskning tar avstamp i pekar samtidigt på svårigheterna att ringa in ett begrepp såsom "individualisering". I de välkända makrostudier som gjordes av Inglehart (1997) och Inglehart & Norris (2004), poängterades emellertid två generella drag. (Det bör noteras att Inglehart & Norris operationalisering av civilsamhället, likt i många andra forskningsprojekt, utgick från traditionella organisationsformer, dvs. frivilligföreningar och sociala klubbar). Den ena var att Västvärlden rört sig i det Inglehart kallade "postmodern" riktning. Det betyder att individerna i mindre utsträckning än tidigare kände sig knutna till olika kollektiva uttryck för identitet. Det andra var att sekularisering utgjorde ett viktigt inslag i processen. Fenomenet var typiskt framför allt för den rika Västvärlden. Samtidigt bekräftade Inglehart & Norris (2004: 227–229) också sambandet mellan praktiserande av religion och vissa typer av politisk och social aktivism, dvs. hypotesen att socialt kapital är korrelerade med varandra. Utgångspunkten för båda studierna var attityddata ur de s.k. World Values Surveys (WVS).

Två möjliga slutsatser följer av detta. Den ena är att hög grad av individualism i ett samhälle påverkar civilsamhället negativt. Den andra – den riktning i vilken forskningen rör sig – är att individualisering tillsammans med globalisering tenderar att skapa en ny ekologi för civilsamhället. I studier som de av Inglehart och Norris framstår individualisering som ett opersonligt, strukturellt fenomen. Välfärdsstatens nedrustning de senaste decennierna ger, enligt historikern Tony Judt (2011 [2010]), individualisering en annan och mera konkret innebörd, nämligen att individen tvingas ta ett allt större personligt ansvar för vård och omsorg. Hans analys är förvisso inte primärt riktad mot civilsamhället. Den berör dock kärnan i det som sedan 1990-talet utgjort en bred fåra inom denna forskning, dvs. sambanden mellan social tillit, samhällsordning och politiska värdesystem. Med visst stöd i data från European Social Survey, den europeiska motsvarigheten till WVS, hävdar Judt (se också Jackson 2011 [2009]) ett samband mellan välfärdsstatens förändringar och sjunkande nivåer av tillit i samhället.

Som antytts är det främst i traditionellt sett välutvecklade välfärdsstater som forskningen kring dessa problem vuxit fram. De nordiska länderna, men också Tyskland, hör dit (se t.ex. Mayer 2005, Butterwegge 2007). Det finns dock undantag. I en intressant studie av Wengle & Rasell (2008), kartläggs övergången i Ryssland från naturaförmåner till kontantunderstöd inom socialförsäkringssystemet, inklusive medborgarnas reaktioner. En

viktig delfråga rör civilsamhällets nya, bolagsrättsligt inspirerade organisationsformer. Wijkström & Einarsson (2006) beskriver hur civilsamhället genom dessa nya organisationsformer utvecklas bort från det som traditionellt varit dess främsta roll, dvs. från "röst" mot "service".

De historiska förutsättningarna och institutionella skillnaderna mellan olika typer av välfärdsstater – socialdemokratiska, liberala och korporatistiska (Esping-Anderson 1990) – blir därmed viktiga perspektiv i analysen. När det gäller den första typen av välfärdsstat hävdar Jeppsson Grassman & Svedberg (2007), i fråga om Sverige, att folk rörelsetraditionen och det välutvecklade samarbetet mellan intresseorganisationer och staten fortfarande utgör en stark kraft, i det att den sätter sin prägel på samhällets syn på frivilligarbete (jämför även Amnå 2008). Samtidigt menar författarna att ett vidgat medborgarskapsbegrepp måste utvecklas för att vi ska kunna synliggöra och förstå de nya civila samhällsliga verksamhetsformer som växer fram. Problematiken kan illustreras med hjälp av forskningen om anhörigstöd och familjens och släktens betydelse i civilsamhället, och den allt viktigare växelverkan mellan anhöriga, kommuner och frivilligorganisationer. Frågan har bl.a. studerats av Jeppsson Grassman (2001), men inkluderar också relationen mellan stat och kommuner i termer decentralisering vs. centralisering (Bergmark & Minas 2007).

Det finns alltså forskning som spårar viktiga förändringar i den traditionella synen på svensk välfärdspolitik såsom inriktad mot individens emancipation från kollektiva beroendeförhållanden, inklusive den egna familjen (Berggren & Trägårdh 2006, Berggren 2010). Samtidigt utmärker sig de nordiska länderna i tydlig kontrast mot andra typer av välfärdsstater, där familjen genom 1900-talet fortsatt att spela en viktig roll som komplement till de offentliga välfärdsinrättningarna. De ideologiska förutsättningarna skiljer sig också jämfört med Nordeuropa. Ett framträdande exempel är Italien, där forskningen framhåller hur familjen, "den lilla staten", i kraft av katolsk familjeideologi spela en betydelsefull roll som socialt skyddsnät (Ginsborg 1995, 2005).⁷

Samtidigt visar forskningen på en annan aspekt av civilsamhällets utveckling, nämligen den tilltagande sammanflätningen av traditionellt, ideellt arbete och marknadsekonomiskt inriktade organisationsformer. I sådana fall antar civilsamhället, såsom Strachwitz (2010) visar i en studie av tyska idrotts- och kulturföreningar, roller som det visserligen haft tidigare, men med en förändrad position i förhållande till både marknad och stat. I likhet

⁷ Av Inglehart & Norris, 2004: 224, framgår dock att Italien, i slutet av 1900-talet, var betydligt mera sekulariserat jämfört med länder såsom exempelvis Filippinerna, Indonesien och Nigeria.

med Jeppsson & Grassmans tes om behovet av att vidga synen på det moderna medborgarskapet, reser denna forskning också frågan om inte själva begreppet "civilsamhället" måste omprövas, liksom de traditionella gränsdragningarna mellan nationalstat, marknad, och civilsamhälle. Med sistnämnda utgångspunkt har t.ex. Bergqvist argumenterat för att småföretagande – en historiskt sett svårklassificerad samhällskategori – varken entydigt hör till marknaden eller det civila samhället, utan till båda (Bergqvist 2006).

I fråga om närmandet mellan marknad och civilsamhälle finns en kvalitativ skillnad beroende på vilket geografiskt, institutionellt och socioekonomiskt sammanhang forskningen riktas mot. I många studier av utvecklingsländer formuleras således frågan om civilsamhällets utveckling tydligast som ett avståndstagande från marknadsekonomiska principer. Det gäller främst i den forskning som behandlar jordbrukssektorn (se bidragen i Ghimire 2005).

Överhuvudtaget har dock forskningen kring civilsamhället i agrara sammanhang länge varit svagare utvecklad än den som bedrivs om utvecklade länder och det post-kommunistiska blocket. Men den agrara frågan och dess civila extensioner har fått allt större betydelse, bl.a. är den viktig för den forskning som bedrivs i regi av, eller på andra sätt är kopplad till FN (se bl.a. McKeon 2009). Samtidigt kan exemplet med jordbrukssektorn och civilsamhället användas för att illustrera en annan dimension av problematiken, nämligen den om relationen mellan centrum och periferi, dvs. spänningsförhållandet mellan olika världsdelar och regioner, men också mellan olika områden på nationell nivå och hur sådana förhållanden påverkar civilsamhället och medborgarnas mobiliseringsmöjligheter. Exempelvis aktualiserar förvisso regionala utvecklingsfrågor frågan om centrum- periferi, men sett i ljuset av de mera övergripande, globala förändringsprocesser som skisseras i nästa kapitel gäller problematiken också för mer utvecklade regioner.

Den har såväl sociala och kulturella som politiska aspekter. Ett tydligt exempel är delar av diskussionerna om "den nya regionalismen" inom EU (bland senare arbeten se t.ex. Herrschel 2011), men perspektivet är applicerbart också på andra världsdelar. Således visar Gimpel m.fl. (2011) hur kandidater från rurala periferier möter betydande svårigheter att tävla framgångsrikt i det amerikanska partiväsendet med kandidater från urbana miljöer och centra.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis ska några generella iakttagelser av forskningsläget lyftas fram. Till att börja med har den forskning om civilsamhället som började bedrivas under 1990-talet, med utgångspunkt i demokratiseringsproblematiken, fördjupat och nyanserat kunskapen om dess betydelse för demokratins sociala och kulturella förutsättningar. Därmed har också bilden av civilsamhället komplicerats. Diskussionen har i huvudsak rört sig kring tre problem.

För det första har delar av resultaten utmanat en rad normativa antaganden om det civila samhället. Som framgår framför allt av forskningen om socialt kapital och tillit, är sambanden mellan civilsamhälle och demokratisering inte entydiga.

För det andra utgör empirins mångfald i sig en teoretisk utmaning. De klassiska definitionerna av civilsamhället som en samhällssektor i skärningspunkten mellan marknad och nationalstat tycks på flera sätt stämma allt sämre överens med verkligheten. Orsakerna beror inte bara på svårigheterna att överföra begreppsbildningar grundade i liberal politisk teori- bildning till miljöer som, historiskt sett, följt andra utvecklingslinjer än Västeuropa och USA. Svårigheterna bottenar, som många forskare noterat, i de nya bakgrundsfaktorer som påverkar civilsamhället i dess nya kontext.

För det tredje har det förnyade intresset för civilsamhället också lett till debatter om hur begreppet bör definieras och studeras rent konkret. Huvudsakligen löper skiljelinjen mellan å ena sidan de som hävdar att studiet av formella frivilligorganisationer är det centrala, å andra sidan de som hävdar nödvändigheten av ett vidgat analysbegrepp. På denna punkt framträder en brist på lokala studier av civilsamhället, dess mekanismer och konkreta uttrycksformer.

En viktig slutsats är att en rad genomgripande samhällsförändringar bidragit till att förstärka studieobjektets komplexitet. Detta har blivit allt mer påtagligt i forskningen om civilsamhället ju närmare vi kommer vår egen tid. Forskningen indikerar att tre nya inslag i det sena 1900- och tidiga 2000-talets samhälle ger tydliga effekter på civilsamhället med avseende såväl på organisations- och interaktionsformer som på vilka roller och funktioner som civilsamhället spelar i ett medborgar- och aktörsperspektiv. Dessa nya inslag är dels olika uttryck för globalisering – både ekonomiskt, socialt, och kulturellt – dels en tilltagande individualisering av livsvillkoren i stora delar av världen, dels den tekniska utvecklingen. På ett plan antyder forskningen att civilsamhället blir alltmer lokalt betingat, på ett annat plan att det finns fog för att tala om ett gryende, globalt civilsamhälle. Framst

den moderna storstaden med dess skiftande sociala miljöer utgör viktiga fält för utvecklingen. Vi ska i nästa kapitel mera i detalj diskutera denna forskning, som inkluderar en viktig och i hög grad utforskad centrum-periferi dimension.

3. CIVILSAMHÄLLET SOM DISKURSIVT FÄLT OCH PROCESS

Inledning

Civilsamhället är sedan ett drygt decennium under omprövning, både som teoretiskt begrepp och som praktik. I den internationella diskussionen om civilsamhället ställs nya frågor relaterade framförallt till globalisering och individualisering. Flera trender kopplade till globalisering har bidragit till den nya problematiseringen. Främst bland dessa bör nämnas ökad urbanisering med koncentration av tillväxt till storstadsregioner, internationell migration, växande social och kulturell mångfald, och multikulturella medborgarskap. Parallellt med dessa trender noteras också hur den nya informationsteknologin, med dess såväl transnationella som lokala dynamik, förändrar civilsamhället och dess grundförutsättningar.

Globaliseringen innebär, som Mary Kaldor påpekat, att en helt ny "ekologi" för civilsamhället börjat utvecklas. Begreppet civilsamhället har fått en ny global dimension (Kaldor 2004). Detta har fått konsekvenser för hur forskarna definierar begreppet, såväl i termer av samhällsorganisatoriskt fenomen som med avseende på civilsamhällets olika arenor. Pluralformen är viktig i det sammanhanget. Snarare än att tala om civilsamhället som en entydig arena i brytpunkten mellan stat och marknad, eller som ett sammanhållet diskursivt fenomen, rör sig forskningen i riktning mot att förstå civilsamhället i termer av flera olika typer av arenor och praktiker.

Det är på den punkten möjligt att dra en parallell till Manuel Castells resonemang om nätverks- och flödessamhället som medför helt nya tids- och rumsbegrepp. Konsekvensen är förändrade relationer för såväl individer som grupper till etablerade gemenskaper såsom "nation", "region", "stad" och mer lokala "grannskap" (Castells 1997). Applicerat på civilsamhället innebär detta t.ex. att civila rättigheter respektive skyldigheter inte längre begränsas av nationalstatens gränser eller institutioner (Kaldor 2004).

Tydligast framträder det globala perspektivet på civilsamhället hos Andrew Arato (2011). Han menar att civilsamhället måste förstås på ett helt nytt sätt i och med globaliseringen. Civilsamhället är, påpekar Arato, fortfarande ett politiskt begrepp och det beskriver en av politikens grundläggande domäner. Men som en effekt av globaliseringen inkluderas nu även den

transnationella arenan i dessa processer. Det politiska är dock inte i första hand normativt utopiskt utan handlar om olika slag av konkreta politiska praktiker. Dessa praktiker kan ha icke-institutionella former till en början men tenderar alltid, enligt Arato, att bli institutionaliserade i det långa loppet.

Den teoretiska diskussionen om civilsamhället tog ny fart i början av 2000-talet, huvudsakligen med utgångspunkt i den nationella arenan och de moderna välfärdsstaterna. Sett i det perspektivet har begreppet civilsamhälle, enligt en historisk översikt av Jürgen Kocka (2001, 2006), kommit att få en mera entydigt positiv innebörd jämfört med tidigare. Civilsamhället åberopas numera i helt olika politiska sammanhang av såväl liberaler, som kommunitarianer och anti-globaliseringsaktivister, liksom av forskare med olika teoretiska perspektiv på civilsamhället, såsom Jürgen Habermas, John Keane, David Beito m.fl. Bland annat gjordes omläsningar av Hegel i försök att undvika kopplingen till det "borgerliga" och dess dygder av välgörenhet och altruism (Kocka 2006, Nolte 2006, Keane 2006). Istället betonas social självorganisering, individuellt ansvarstagande och medborgerligt engagemang kombinerat med en skepsis mot välfärdsstatens intervention.

Men det perspektiv som ges förblir ändå motsägelsefullt. Med referenser till klassiska borgerliga dygder såsom just "altruism", "självorganisering" och "ansvarstagande" menade Keane (2006) att civilsamhällsbegreppet trots allt förblev politiskt. Medborgerligt engagemang och försök att uppnå gemensamma mål är det karaktäristiska för civilsamhället, enligt honom. Nolte (2006) har på liknande sätt hävdade att begreppet civilsamhället aldrig kan separeras helt från "det borgerliga", främst därför att det är så tydligt kopplat till medelklassen och det moderna samhällets hierarki med social ojämlikhet och segregation. Begreppet har således ingalunda blivit avpolitiserat, i motsats till vad Kockas analys antyder. Civilsamhällets logik av diskurs, konflikt och samförstånd ger dock enligt många forskare löften om helt andra lösningar än marknadens logik, som baseras på konkurrens, optimering av individuell nytta och utbyte (Kocka 2006). I dessa ståndpunkter ligger en viss kritik mot nyliberala tolkningar av civilsamhället.

En helt annan värdering hade framförts några år tidigare av bl.a. Beito, Gordon & Tabarrok (2002). De framhöll till att börja med likheterna mellan civilsamhället och marknaden. Samtidigt hävdade de i stort sett obegränsade möjligheter för civilsamhället att ta över uppgifter från såväl stat som marknad (Beito, Gordon & Tabarrok 2002). En liknande ytterlighetsposition representerades av Benson (2002) och Davies (2002). Till skillnad från Nozicks (1974) tes om att gränsen för minimistaten går vid polis och rättsväsendet, menade Benson (2002) och Davies (2002) att också dessa uppgifter

mycket väl kunde skötas av det civila samhället. Civilsamhällets presumtiva uppgifter var, enligt Tabarrok (2002), endast en fråga om olika värderingar.

Problemet med många av dessa försök till omdefinition av civilsamhället är, förutom de ideologiska förtecknen, att resonemangen är renodlat teoretiska. Den empiriska prövningen av de nya begreppsbestämningarna saknas i stor utsträckning. En annan svaghet är att forskarna inte tillräckligt tydligt förhållit sig till att verkligheten förändrats. Därav Aratos (2011) betoning framförallt av de globala och transnationella arenornas betydelse. De senaste teoretiska diskussionerna förs nu mot bakgrund av frågorna om vilka effekter globaliserings- och individualiseringsprocesserna kan få för civilsamhället.

Globalisering

Civilsamhällets transformering och nya förutsättningar sätter, enligt Arato (2011), Carver & Bertelson (2011) m.fl. fokus på civilsamhället som en global process. Detta är, menar Arato, den viktigaste brytningen i förståelsen av begreppet i förhållande till tidigare analyser. Civilsamhället som process består enligt Arato av tre olika delar, karaktäriserade av tre olika typer av socialt handlande: föreställningen om en förändrad situation, som förstås och syntetiseras av aktörer; praktik, där aktörer blir engagerade för att åstadkomma denna förändring; samt publik iscensättning, dvs. konstruerandet av en arena eller offentlighet för kommunikation, där konsensus om värden kan förhandlas fram (Arato 2011). Det finns anledning att titta närmare på de processer som Arato menar är de centrala drivkrafterna bakom civilsamhällets omformning och därmed viktiga perspektivmarkörer för forskningen. I vilka sammanhang och på vilka arenor menar forskarna att dessa omprövningar egentligen äger rum?

Forskare som Keane (2006), Sassen (2007) och Harvey (2001) har på olika sätt betonat staden som en viktig arena för det nya civilsamhället. Den moderna storstaden blir, enligt detta synsätt, den tydligaste illustrationen till hur det lokalt specifika och partikulära möts och knyts samman med olika generella och globala tendenser. Fenomenet går ibland under beteckningen "glokalism". Ibland har det, som av Cohen (1995: 233), beskrivits i termer av ett slags "rooted cosmopolitanism", specifikt i fråga om medborgerskapets och civilsamhällets förutsättningar. I det perspektivet blir staden särskilt viktigt som politikskapande rum.

Keane (2006) menar att detta är en viktig aspekt av civilsamhället som hittills varit i stort sett förbisedd inom denna forskning. Kunskapsluckan är

egentligen oförklarlig, med tanke på civilsamhällets både begreppsmässiga och historiska rötter i urbana miljöer, hävdar Keane. Vidare påpekar Keane att städer, trots sitt ringa antal och sin relativt begränsade befolkning, historiskt sett fungerat som viktiga platser för kreativitet och frigörelse. Det har gällt såväl inom konst och arkitektur som inom litteratur och vetenskap. Städerna har också varit viktiga marknader för produktion och konsumtion av nya varor (Keane 2006).

Ett viktigt bidrag till detta kunskapsfält är dock Sassens (2001, 2007) arbeten om städernas roll i globaliseringsprocessen. Det finns enligt Sassen (2007) flera olika skäl till deras betydelse. Nyckeln är städernas speciella konkurrensfördelar. Dit koncentreras högt specialiserad kunskap och nätverk av servicefunktioner. Städerna blir på detta sätt noder i den globala ekonomin. Där finns de centrala funktionerna för att koordinera produktionen av de varor och tjänster som driver världsekonomin. Blandningen av företag och expertis inom ett brett område av specialiteter gör att vissa typer av urbana miljöer fungerar som informationscentra. Att vara en stad blir synonymt med att vara delaktig i en extrem, intensiv och tät "informations-loop".

Processen leder, enligt Sassen (2007), till att städerna blir centra för allt mer intensiva och gränsöverskridande transaktioner mellan länder. Hon visar också hur transnationella, urbana system börjat formeras. Utvecklingen sker emellertid inte jämlikt mellan platser och regioner i världen. Den globala marknadsekonomin medför nämligen en ökad specialisering av nyckelfunktioner, vilket leder till en hierarki inom de urbana systemen. Ett nätverk av globala städer har redan börjat formeras: "as the global economy has expanded over the last two decades, we have seen the formation of a growing network of global cities, now numbering about forty" (Sassen 2007: 23). Bilden av städernas betydelse bekräftas indirekt av t.ex. forskningen om civilsamhälle och interaktiv styrning och där den regionala arenans betydelse framhålls (se Armstrong med fl. 2011).

Detta nätverk av globala städer konstituerar en ny arena för makt som grundas på det kunnande och de förmågor som krävs för att driva de globala företagen och marknaderna. Men ett viktigt resultat från forskningen är också att utvecklingen sker ojämnt även på den lokala nivån, dvs. inom städer och regioner. Medan ekonomins globalisering fört med sig en massiv uppgradering och expansion av de centrala delarna av städer såsom London, Shanghai och New York, faller deras periferier samtidigt allt djupare in i fattigdom och förfall, inte minst vad gäller infrastrukturens utveckling. Det urbana rummets gestaltning påverkas och därmed de ekonomiska, sociala och kulturella förutsättningarna för civilsamhället (Sassen 2007). Dessa för-

ändringar har både segregerande och integrerande effekter på civilsamhället. I litteraturen betonas å ena sidan individualisering och fragmentisering av civilsamhället, å andra sidan dess homogenisering.

Individualisering

Det råder stor enighet bland forskare om att det västerländska civilsamhället kan karaktäriseras som fragmenterat. Själva den modernitet med vilken civilsamhället är förknippat blir alltmer flytande när det gäller gränser och innehåll (Giddens 1991, Beck & Beck-Gernsheim 1994, Bauman 2000, 2008). En viktig grund till detta är, enligt Inglehart (1997), globaliseringens transformering med tilltagande kulturell individualisering av samhället. Det svenska samhället är ett av dem som enligt Inglehart tydligast rör sig bort från mera kollektivistiskt orienterade uttryck för identitet, typiska för mogna industrisamhällen, i riktning mot mer individualiserade och post-moderna värderingar och livsstilar.

Globaliseringen förändrar således människors identiteter och nätverk. Samhörighet och gemenskap frigörs från nation och plats, i likhet med de processer som omformar den moderna storstaden, samtidigt som de omformuleras och grundas på ett annorlunda sätt än tidigare. Det handlar om nya livsstilar, värderingar, kulturyttringar och intressen, liksom om det sociala och symboliska kapitalets betydelse och vilken roll detta spelar för det civila samhället. Traditioner och etablerade värdehierarkier utmanas. Gränser och distinktioner suddas ut. Viss aktuell forskning går så långt som att hävda att vi står på randen till en ny samhällsform präglad av kultur och estetik, ett upplevelsesamhälle i nätverks- och flödessamhällets organisationsform (Castells 1997, Fornäs 2007). Processen karaktäriseras i termer av en "kulturalisering", eller estetisering av våra liv (Featherstone 2007, Welsch 1997). Kulturlivet blir därmed en viktig scen för civilsamhället och nya konfrontationer kring politik och identitet.

Andra orsaker som framhålls till civilsamhällets individualisering är förändringar av produktionen till följd av ny informationsteknologi (Castells 1997) och nya, flexibla men samtidigt osäkra villkor på arbetsmarknaden (Candeias 2004, Sennett 1998, 2006). Vissa forskare som Giddens (1991) har uppfattat denna individualisering som något positivt – som en ökning av individens valmöjligheter och ökad självreflexivitet. Andra, som Sennett (1998) och Bauman (2000), har argumenterat för att följden blir en orientering mot kortsiktighet och osäkerhet, då förändringarna särskilt i arbetsvillkoren berövar människor deras yrkes stolthet och undergräver solidariteten i

samhället (Sennett 1998). I normativt avseende finns det alltså tydliga paralleller mellan denna forskning och de principiella, teoretiska diskussioner om civilsamhället som initierades för tioåret så sedan.

Trots den stora enigheten finns det samtidigt forskare som kritiserar individualiseringshypotesen. Savage (2007) hävdar att människors klassidentiteter inte lösts upp utan istället ändrat karaktär och blivit mer komplexa. Gauthier (2003) visar, i en studie av kanadensiska förhållanden, att trots att unga människor röstar i mindre utsträckning är de samtidigt i stor utsträckning engagerade i nya sociala rörelser av olika slag. Liknande mönster när det gäller civilsamhällets organisationsformer har noterats också i t.ex. USA (Neblo m.fl.2010) och Sverige (Amnå 2008). Det som är karaktäristiskt för dessa nya sociala rörelser är dock deras tillfälliga karaktär. De är uppbyggda av lösligt knutna nätverk; exempelvis Melucci (1989) talade således tidigt i termer av att de har en nomadisk karaktär, något som stärker tesen om en individualisering. Civilsamhället har visserligen en kollektiv inramning, men en inramning som ser annorlunda ut jämfört med tidigare. De nya mediernas framväxt och möjligheter till kommunikation har ytterligare förstärkt utvecklingen mot att sociala rörelser i praktiken frigörs från både tiden och rummet (jfr kapitel 2).

Men också den ökade rörligheten genom internationell migration förändrar civilsamhällets värderingssystem och värdehierarkier (Bourdieu 2000). För närvarande lever nästan 200 miljoner människor, eller ca 3 procent av världens befolkning, utanför det land där de föddes. Tendensen är att antalet internationella migranter ökar. Mellan åren 1965 till 1990 ökade antalet internationella migranter med 45 miljoner per år och den nuvarande ökningen är ca 2,1 procent per år. De ekonomiska transfereringar som görs av dessa migranter är betydande och uppgick år 2006 till ca 233 miljarder dollar.⁸

De senaste decennierna har migrationen globaliserats. Fortfarande är rörelsen av människor från u-länder till i-länder totalt sett relativt liten och nästan hälften av alla emigranter flyttar fortfarande inom sin egen region av världen. Det som hänt är att migrationen sammantaget vuxit i omfattning samtidigt som den har en mera varierad sammansättning än tidigare. Den handlar nu inte enbart om arbetskraftsinvandring eller flyktinginvandring, utan om ett bredare spektrum av befolkningen. Det har dessutom skett en feminisering av migrationsströmmarna eftersom allt fler kvinnor utgör en del av den internationella arbetskraften (UNDP 2009: 22).

Den globala migrationen erkänns som en väsentlig och oundviklig kom-

⁸ United Nations Secretariat ESA/STAT/AC.119/23, Department of Economic and Social Affairs, november 2006.

ponent i alla länders sociala och ekonomiska liv. Det är också en faktor som bidrar till att samhällets kulturella olikheter och mångfald ökar. Utvecklingen leder därmed till en alltmer utvecklad transnationalism, karaktäriserad av nya sociala nätverk vilka etableras genom migranternas kontakter med sina gamla hemländer. Globaliseringen bygger på detta sätt under utvecklingen av "diasporor", vilka bl.a. genom Internet har fortsatt kontakt med sina länder och i gemenskap med andra inom den egna diasporan (Clifford 1994: 304–305; Cohen 1997:26).

Fragmentering

Globaliseringens konsekvenser för civilsamhället på den individuella nivån är att individen blivit alltmer utlämnad till att på egen hand skapa identitet och mening i förhållande till en kontext och en omgivning som i sig blir allt mer fragmentiserad och otydlig (Castells 1997). Processen har på ett genomgripande sätt förändrat förhållandet mellan människan och hennes sociala och fysiska omgivning. I det traditionella landsbygdssamhället fanns, något förenklat, släktband och gårdsband och andra lokalt avgränsade gemenskaper, som gav individen en identitet och ett egenvärde. Inflyttningen till städerna löste upp dessa band på gott och på ont. I den moderna staden blev människan utlämnad till att skapa sig en egen biografi (Beck 1986).

Gränsdragningen mellan "skötsamma" och "icke-skötsamma" blev särskilt viktig i städerna. Nu blev det yttre intrycket och uppträdandet viktigt för att visa att man var lika skötsam som omgivningen. Perspektivet på skötsamhet vidgades och kom att gälla inte bara huset, trappuppgången eller gården, utan hela stadsdelen. Förändringen innebar att en ny dimension fogades till relationen människa–omgivning. Omgivningen i grannskapet kunde bygga under individens identitet och värdighet, eller försvåra denna process. Den fysiska omgivningen blev lika viktig för synen på individen som hennes eget handlande. Sammanfattningsvis blev människans relation till omgivningen och kontexten i hög grad kopplad till individuella upplevelser och den egna livsstilen (Beck 1986). Upplevelser av det yttre relaterades till upplevelser av det inre, självuppfattningen (Sennett 1993). Känslan av att vara respekterad och av att få sin självkänsla stärkt blev särskilt väsentlig i relation till det yttre rummet (Heller 1990).

Denna förändring av civilsamhällets grundvillkor har, i delar av forskningen, beskrivits som ett modernt dilemma. Å ena sidan innebar förändringen en större frihet än det tidigare livet på landsbygden eller i den gamla kvartersstaden. Friheten gav ökade möjligheter för individen till egenansvar

och därmed nya utvecklingsmöjligheter för civilsamhället till följd av upplösningen av tidigare, paternalistiska band inom familjen, mellan föräldrar och barn, och till hyresvärdar och arbetsgivare liksom även mellan sociala klasser (Nolte 2006). Å andra sidan menar Nolte att fragmentiseringen idag hotar de fundamentala sociala mekanismer som behövs för ett fungerande civilsamhälle, exempelvis tillit, rättvisa och ansvarstagande.

Fragmentiseringen av civilsamhället har bland annat förstärkts av den utglesning som på grannskapsnivå skett under de sista decennierna i städernas bostadsområden. Idag saknar många boende ett djupare socialt och kulturellt förhållande till sitt grannskap. Orsaken kan vara att individen dras till livet inom familjen, men också att människor avsiktligt distanserar sig från grannskapet för att värna om sin frihet. De spelregler som tidigare betraktades som uttryck för en social etik har förändrats. Många lägger större vikt vid individuell frihet än gemensamma skyldigheter och ansvar (Nolte 2006).

Frågorna om sociala band och kopplingar har varit ett tema inom civilsamhällsforskningen sedan slutet av 1980-talet utifrån bland annat Dahrendorfs teori om "ligaturer", dvs. sociala band för samhällen i "den andra moderniteten" (Dahrendorf 1988). Efter Putnam har denna forskning i stor utsträckning kommit att kläs i termer av socialt kapital och riktats mot olika former av frivilligt och ideellt arbete på den lokala arenan. Den senaste forskningen om grannskap utifrån detta perspektiv visar att segregerade, fattiga grannskap inte saknar socialt kapital. Det gör däremot de mest segregerade grannskapen. Dessa saknar socialt kapital både i form av broar mellan grupper inom grannskapet och i form av kopplingar till det omgivande samhället (Humphreys 2010).

På föregående punkt finns en parallell till den forskning och de resultat som på nationell nivå betonar sambandet mellan socioekonomisk skiktning, socialt kapital och grad av samhällstillit (Heitzmann m.fl. 2009). Det är också möjligt att återkoppla problematiken till det tidiga 2000-talets diskussioner om graden av klassneutralitet i begreppet civilsamhälle (se ovan). Samtidigt, om vi ser tillbaka till Arato (2011), är det svårt att särskilja i vad mån den fragmentering som forskningen påvisar är ett entydigt resultat av globalisering per se, eller om förklaringsfaktorerna är nationella eller t.o.m. lokala till sin karaktär. I likhet med institutionella och historiska m.fl. faktors betydelse på nationell nivå (jfr kapitel 2), påverkar exempelvis också lokalt specifika förhållanden hur vi kan närma oss frågor om socialt kapital och tillit. Hit hör sådana faktorer såsom själva platsen, dess planering och gestaltningen av den byggda miljön.

Inom geografisk och urbansociologisk forskning har sådana frågor behandlats under lång tid. När det gäller forskningen om civilsamhället är

Humphreys (2010) refererade studie ett exempel på motsvarande ansats, även om ytterligare exempel finns. Vi kommer att återvända till den principiella frågan om behovet av sådana kopplingar och mångvetenskapliga ansatser inom civilsamhällsforskningen i kapitel 4.

Det moderna stads- och förortsbyggandet under välfärdsstaten har kritiserats för att ha bidragit till den moderna storstadens fragmentisering av det sociala livet och civilsamhället. Denna planering skapade många offentliga rum, men samtidigt ett underskott på offentlighet (Low & Smith 2006). Den rumsliga strukturen i de moderna förorterna är centrerad till familjen och den egna bostaden. Exempelvis är gatan som offentligt rum ofta avskaffad i enlighet med det modernistiska programmet (Sennett 1992).

Det paradoxala med dagens fragmentiserade stadslandskap är att ambitionerna bakom modern stadsplanering och byggnation under efterkrigstiden var de motsatta, nämligen att skapa rumsliga och bebyggelsemässiga förutsättningar för just integration och gemenskap. Därigenom skulle förutsättningarna för civilsamhället, med dagens terminologi, på lokal nivå säkras.

Grannskapstänkandet stod således som modell för den stads- och förortsplanering som utvecklades inom ramen för välfärdsstaten. Moderna förorter skulle planeras så att gemenskap kunde utvecklas bland de boende. Detta skulle åstadkommas genom att bygga ett grannskapscentrum som skulle utgöra förortens hjärta. Dit skulle sociala och kulturella institutioner, lokaler för föreningslivet, handel och butiker förläggas. Idéerna till grannskapsplaneringen hade sitt ursprung i den amerikanska och engelska community-tanken (Hayden 2003).

Ifrågasättandet av välfärdsstaten i slutet av 1980-talet innebar samtidigt en kritik mot visionen om det goda moderna civilsamhället med förorten som bas. De problem som noterats här identifierades. Problemet med den tidigare visionen var att den ansågs alltför abstrakt och att den formulerats utan riktig kunskap om de lokala kvaliteterna hos grannskap som byggts under efterkrigstiden. Visionen hade sina rötter i den förmoderna staden och bar funktionalistiska förtecken (Sandercock 1998, Lilja 2006). I dessa föreställningar ingick vidare, under inspiration av Le Corbusier, idén om att i praktiken avskaffa gatan. Där fanns således ingen tanke på gatornas och torgens betydelse som offentliga mötesplatser, eller deras potential att skapa tillhörighet och tillit bland merborgarna. Överhuvudtaget gjordes inte någon positiv värdering av stadslivets möjligheter till större frihet i umgänge och livsstil (Ehrenhalt 1995, Hayden 2003).

Förorten som bas för det moderna civilsamhället ingick självklart som en del i det moderna projektet. Parallellt med att gamla paternalistiska band bröts sönder försvann, som antytts, också mycket av medborgarnas förut-

sättningar att bilda nya offentligheter i de nybyggda förorts-öarna (Sorkin 1992, Davis 1999). Just denna problematik, dvs. den lokala kontextens betydelse för civilsamhället, är ett tema som tagits upp i forskningen under det senaste decenniet (se framför allt Kazepov 2005). Dagens diskussion om civilsamhället förs mot bakgrund av en omfattande forskning som framförallt pekar på problem som segregation och utanförskap, men också på tendenser till homogenisering av det sociala livet inom ramen för rumsligt avgränsade enklaver.

Homogenisering

Som vi tidigare framhållit verkar globalisering i riktning mot en rumslig omstrukturering med social, kulturell och politisk fragmentering till följd. Parallellt med denna process utvecklas även en intensifierad homogenisering. Denna homogenisering är en motsägelsefull process som å ena sidan innebär en ökad närhet mellan människor och grupper med liknande sociala bakgrund och livsstil, å andra sidan en ökad social segregation. Det som är karaktäristiskt för de "globala städerna" är att lyx och fattigdom uppträder sida vid sida (Davis 2007). Städerna har allmänt utvecklats till att bli alltmer socialt differentierade (Friedmann 2002). Lokala historiska och kulturella faktorer, men också faktorer på nationalstatlig nivå, såsom välfärdsstatens institutionella utformning och utveckling, innebär att resultaten av denna segregeringsprocess ser olika ut i olika länder (Kazepov 2005). Sammantaget är dock konsekvenserna desamma och resulterar i det som Mollenkopf & Castells (1991) kallat "den delade staden" (Mollenkopf & Castells 1991). Denna beskrivning gäller idag även för Sverige.

Den stadsplanering som bedrivits enligt s.k. ö-princip där, och som konkret innebär att förorter, bostadsområden och grannskap planerats och byggs skilda från varandra, är en viktig faktor bakom utvecklingen. Förutsättningar för segregering byggdes, enkelt uttryckt, in i den moderna staden redan från början. Denna tendens har allteftersom förstärkts genom stor rörlighet bland de boende, dvs. stora in- och utflyttningsströmmar.

Ö-planeringen innebar förutom segregering också att det under vissa perioder byggdes enhetliga bostadsområden direkt riktade till olika befolkningsskategorier, vilket understött processen med social homogenisering inom respektive område.

De inslag av homogeniseringsprocess som alltså inryms i den utveckling som skisseras kommer i vissa fall till uttryck i framväxten av s.k. "gated communities". De kan i någon mån ses som ytterligare exempel på den rumsliga

polarisering av storstäderna som tidigare berörts, men vars orsaker ytterst är globala snarare än lokala, dvs. de transnationella företagens kolonisering av innerstadskärnorna och förortsområdenas allmänna marginalisering. Fenomenet betraktas till en början som typiskt amerikanskt (Blakely & Snyder 1997, Webster m.fl. 2002, Low 2001), men har från 1990-talet och framåt observerats i alltfler länder och regioner, såväl i Europa (Atkinson & Flint 2004, Graham & Marvin 2001, Glasze m.fl. 2006), som i andra världsdelar: Latinamerika, Afrika (Sydafrika), Mellanöstern (Libanon, Saudiarabien) (Webster m.fl. 2002). I Europa är Polen ett land där utvecklingen av "gated communities" är särskilt påtaglig, i jämförelse med Tyskland och Frankrike (Polanska 2011).

Den dominerande diskursen bland forskarna är att "gated communities" förstärker de sociala skillnaderna i samhället och på detta sätt utgör ett hot mot civilsamhället och den sociala sammanhållningen (McKenzie 1994, Low 2001, Sassen 2007). Men precis som vi tidigare noterat i flera sammanhang, beror forskarnas tolkning av dessa utvecklingstendenser också på deras normativa utgångspunkter för definitionerna av begreppet "civilsamhälle". Principiellt sett är därför utvecklingen i riktning mot "gated communities" förenlig med den forskning som betonar likheterna mellan civilsamhället och marknaden och, därmed, civilsamhällets stora möjligheter att ta över en rad uppgifter från såväl stat som marknad (se ovan, detta kapitel). En parallell är också möjlig att dra till den empiriskt orienterade forskning som dokumenterat civilsamhällets ökade betydelse inom den sociala omsorgssektorn, och då i termer av enskilda och bolagsrättsligt organiserade initiativ (jfr kapitel 2).⁹

Ytterligare ett perspektiv pekar tydligt på de lokala och historiska faktorernas betydelse. I Polen, liksom i andra länder, är boendet i "gated communities" alltså nära förknippat med manifestationen av livsstil och klassmarkörer och värderas då, av många urbana grupper, som någonting positivt. Polanska (2011) påpekar att delaktighet i ett "gated community" betraktas som ett tecken på att man lyckats bli en del av en medelklass med en ny modern livsstil. Därmed markeras en tydlig distans gentemot livsvillkoren före 1989.

Den utveckling som fångas i begreppet "gated communities" präglar också livet i innerstadskärnorna. I innerstäderna har de "urbana professionella" blivit alltfler under det senaste decenniet, samtidigt som många förorter

⁹ Judd är sannolikt den forskare som till dags dato hårdast drivit kritiken av det senare perspektivet. Han menar att den utveckling av stat-medborgarrelationen som "gated communities" representerar innebär att man i praktiken "överger den moderna statens nyckelattribut" (2011 [2010]: 96), dvs. att garantera medborgarnas säkerhet, och istället återgår till ett slags förmodern samhällsordning.

fått en allt tydligare låginkomstprofil. I det urbana landskapet i de stora städerna bygger de transnationella företagen och företag inom finanssektorn exklusiva nya kontor designade av topparkitekter i de mest attraktiva lägena. Polariseringen är uttryck för hur "urbana professionella" invaderar attraktiva områden i städerna (Zukin 1995). Enligt Sharon Zukins senaste forskning (2010), är denna utveckling på sikt ett allvarligt hot mot staden som en arena för offentlighet och för autenticiteten där.

Processen, som i litteraturen beskrivs som en gentrifieringsprocess, kan ses som segregationens andra sida (Lees, Slater & Wyly 2008). Den innebär att äldre centrala delar av städerna i allt högre utsträckning tas över av mer välbärgade grupper samtidigt som människor med låga inkomster tvingas flytta ut från attraktiva centrala områden i innerstaden (Low 2006). Exklusiva butiker, restauranger och varuhus är också tecken på denna process. Zukin (1987) har analyserat den pågående gentrifieringen av New York. Den har resulterat i en helt ny och mer homogen stadsbild, vars förtecken är överflöd. Nya inslag i stadsbilden är lyxvåningar, fina hotell, dyra restauranger, boutiquer, caféer och speciella gourmetbutiker.

Ett viktigt bidrag till förståelsen både av grannskapets betydelse i och med gentrifieringsprocessen och människors bevekelsegrunder för sitt agerande är den franska filosofen Pierre Bourdieus habitusbegrepp och hans teori om kulturellt kapital (Bourdieu 1984). Gentrifierarnas kollektiva val strukturerades enligt Zukin av ett specifikt habitus i Bourdieus mening. Gentrifiering kan beskrivas som en process av rumslig och social differentiering (Zukin 1987: 131).

Bourdieu ser mänskligt handlande som något passivt och bestämt av habitus. Handling uppstår således genom en omedveten process (Bridge 2001: 208). En annan tolkning av habitusbegreppet ges av t.ex. Elster (1983), som betonar att medvetna val sker och att man "gentrifierar så mycket man har råd med" utifrån sina habitus-bestämda ambitioner. Wacquant (1989) menar att sådana medvetna val inte är viktiga:

Handlingslinjer, påverkade av habitus, kan mycket väl förenas med en strategisk beräkning av kostnader och nytta, vilken tenderar att på en medveten nivå genomföra de handlingar som habitus självt bringar fram. /.../ Tider av kris, då rutinmässiga anpassningar till objektiva och subjektiva strukturer blir brutalt avbrutna, skapar en kategori omständigheter då 'rational choice' ofta tycks ta över. Men, och detta är den springande punkten, det är habitus självt som bestämmer denna möjlighet. Vi kan alltid säga att individer väljer, så länge som vi inte glömmer att de inte väljer principerna för valen (Wacquant 1989: 45).

Bourdieu är angelägen att belysa individers kompetenser men inte att koppla meningsfulla medvetna ageranden till dem. ”Folk är inte dumma, de är mycket mindre bisarra eller förledda än vad vi spontant tror, just därför att de har internaliserat de objektiva möjligheter de ser, genom en utdragen och mångsidig process att inse villkoren” (Bourdieu & Wacquant 1992: 131).

Bridge (2001) vill ge större plats för rationellt handlande i Bourdieus klass-schema och i förståelsen av gentrifiering (Bridge 2001: 210). Rationellt handlande kan stödja förstärkandet av klass- och kulturella processer genom att renodla och återskapa klassnormer. Man kan förstå konstituerandet av en klass genom gentrifiering. En växande klassfraktion definiera sig mot arbetarklassen men också mot andra delar av medelklassen. Den definierar sig i viss utsträckning genom självmedvetande. Den nya medelklassen är en självreflexiv klass. Den är synlig, diskursiv och självmedveten. Man engagerar sig i vissa typer av konsumtion, som att äta på utvalda restauranger. Innerstaden är dess scen.

Bridges resonemang om Bourdieu och hans habitusbegrepp bygger mycket på brittiska erfarenheter och, underförstått, betingelserna för det brittiska civilsamhället. Tydliga klassgränser med klassspecifika beteenden synes förutsättas och sådana kan kanske sägas vara mer karakteristiska för den brittiska klassmässiga kulturella verkligheten än den svenska. Den nya gentrifieringsklassen vill enligt Bridge bevara medan arbetarklassen vill modernisera de gamla husen. Så entydigt är det inte i svenska gentrifierade innerstäder där det är mycket vanligt med en ganska hårdhänt modernisering av åtminstone interiörerna. Men diskussionen om habitus-genererade beteenden kontra medvetna val är intressant och bör ha tillämplighet också på svenska förhållanden.

Idag håller en ny fas av gentrifiering på att utvecklas. Denna kallas ibland super-gentrifiering och är en intensifierad gentrifiering som utvecklas som en följd av globaliseringen. Den innebär att en ny elit ”finansifierare” med global koppling flyttar in i redan gentrifierade kvarter och grannskap. Denna grupp av gentrifierare skiljer sig från tidigare grupper och förändrar följaktligen områdets identitet (Sassen 1991). Det är en ny klass av finansiella aktörer, som framgångsrikt kommersialiserat den finansiella industrin eller som finns i transnationella företag, och som fått stora förmögenheter. Detta börjar även uppkomma inom andra yrken som marknadsföring, it och juridiska tjänster (Lees, Slater & Wyly 2008: 149).

Gentrifieringsprocessen karaktäriseras av de flesta som global och en del av en ”global urban strategi” (Smith 2002, Atkinson & Bridge 2005). Den globala gentrifieringen uppfattas som en del av den nyliberala urbanism som påverkar världens städer. Gentrifieringsprocessen är därmed inte begränsad

till de västerländska städerna (Lees, Slater & Wylie 2008:132, Atkinson & Bridge 2005:16).

Den globala urbana strategin där gentrifieringen ingår är en del av grundläggande förändringar av civilsamhällets förutsättningar som även omfattar utvecklingen med bland annat avreglering, kommersialisering, privatisering, flexibilitet på arbetsmarknaden och "private-public" partnerskap (Lees, Slater & Wylie 2008: 164).

Sammanfattning

Globaliseringen innebär en allt tydligare differentiering av civilsamhället mellan regioner och städer i deras konkurrens om att vara attraktiva mötesplatser för människor för diskurs, kommunikation och aktiviteter. Processen leder till rumslig och social segregation, med allt påtagligare skillnader mellan centrum och periferi. Många globala städer är idag delade, där periferin såväl inom stadsregioner som utanför tenderar att bli alltmer marginaliserad. Parallellt med detta, menar forskarna, leder individualiseringen till att sårbarheten för civilsamhället tilltar både på individnivån, och i den lokala kontexten genom den fragmentisering och homogenisering som skett under de senaste decennierna.

Samtidigt som forskningen visar hur civilsamhällets lokala nivå otvetydigt håller på att förändras, såväl i storstadsmiljöer som utanför, har den emellertid ännu i liten utsträckning kopplats till två viktiga teoretiska och metodologiska diskussioner. Frågan är hur de sociala förändringarna kan fångas inom ramen för forskningens traditionella ansats att operationalisera civilsamhället i termer av formella organisationer. Vi har tidigare noterat att den organisationsfokuserade forskningen om civilsamhället nu är mera lyhörd för skillnader i fråga om aktivitetsgrad mellan medlemmarna m.fl. faktorer, liksom att klasskillnader och socioekonomisk skiktning påverkar formeringen av socialt kapital och tillit, dvs. civilsamhällets sammanhållande kitt. Men kopplingen till plats och det lokala perspektivet saknas (jfr kapitel 2). Vilka konsekvenser som storstadens gentrifiering, liksom landsbygdens "glokalisering", får för civilsamhällets organisationer på den lokala nivån är ännu ett till stor del utforskat problem. Det är oklart vilken roll formella organisationer överhuvudtaget spelar, jämfört med de möjligheter till social mobilisering som nya former av engagemang och deltagande i nya medier erbjuder. Även på denna punkt finns en lucka i forskningen om civilsamhället. Sammantaget riktar detta uppmärksamheten mot den forskning som vi rubricerat i termer av "civilsamhällets nya arenor".

4. CIVILSAMHÄLLETS NYA ARENOR FÖR OFFENTLIGHET

Inledning

De förändringsprocesser som beskrivits i föregående avsnitt har gett civilsamhället nya grundförutsättningar, en ny ekologi. Det globaliserade nätverks- och flödessamhället med dess nya tids- och rumsbegrepp bygger på förändrade relationer till omgivningen för såväl individer och grupper som för nationer, regioner och städer (Castells 1997).

Ett tecken på individualiseringen av civilsamhället är, enligt forskarna, att människor tenderar att engagera sig i t.ex. miljö-, klimat- och konsumtionsfrågor med utgångspunkt i sin livsstil snarare än i en kollektiv identitet. Engagemanget blir mer personligt och i många fall oberoende av andra aktörer och/eller organisationer. En förutsättning för detta personliga engagemang är informationsteknologin med internet, twitter och face-book (jfr kapitel 2 [Bennett 2010]). Individualiseringen förändrar även formerna för handling. På den individuella nivån blir det mer kortsiktigt och specifikt som ett personligt uttryck, medan det kollektiva handlandet utvecklas mot ett slags nätverksskapande kommunikation (Bennett 2010).

Denna förändring innebär en förskjutning av civilsamhällets arenor på olika skalnivåer, som lyfter fram dels den individuella personliga nivån, dels nya arenor för kollektivt handlande. Exempel på det senare är olika globala arenor, EU-arenan och den urbana arenan. Brenner (2004) analyserar förändringen med hjälp av begreppet "rescaling. Nationalstatens traditionella betydelse som arena har tonats ner till förmån för städer och stadsregioner, eftersom de är viktiga nya noder i den globala ekonomin. Skalförskjutningen beskrivs av Brenner som en motsägelsefull process av "glokalisering" där den globala och övernationella nivån blir viktig på bekostnad av den nationella nivån samtidigt som den lokala nivåns betydelse ökar.

Forskare lyfter fram städer, stadsregioner och regioner som nya politiska- och ekonomiska arenor för den globala ekonomin (Keane 2006, Sassen 2007, Armstrong m.fl. 2011). Det är, som tidigare framhållits, särskilt inom dessa arenor som globaliseringens motsättningar och konflikter kommer till uttryck och försök görs att hantera dessa. Brenner & Theodore (2002) liknar städer och platser i städer vid laboratorier för nyliberala politiska experiment och nya former för dialog och medverkan med bl.a. interaktiv styrning och private-

public partnership som viktiga inslag. Nya former av nätverksstyrning och "urban governance" utvecklas här (Sorensen & Torfing 2008).

Individuella arenor

Civilsamhällets nya ekologi handlar också om förändringar av civilsamhällets grundstenar. Den fråga som engagerar allt fler forskare inom forskningen om civilsamhället är: Vad är det egentligen som håller ihop moderna samhällen? Det som är problemet, enligt Nolte (2006) och Kocka (2001), är tendensen till förlust av tillit och social sammanhållning till följd av samhällets individualisering med tillhörande fragmentisering.

Civilsamhällsforskningen har hittills mest diskuterat individualisering i termer av individens samhällsengagemang. Men teorierna om individualisering innefattar även en diskussion om hur personliga relationer förändrats, liksom frågor om hur platsens och den lokala omgivningens innebörd förändrats jämfört med tidigare (se t.ex. Martin 2011). En jämförelse mellan tidigare teoretikers analyser av personliga relationer och av relationerna människa-omgivning kan ge oss bättre verktyg att förstå civilsamhällets grunder och dynamik. Nya frågor ställs, t.ex. om den av många civilsamhällsforskare observerade förändringen från formellt medlemskap i organisationer till mer nätverksbaserade och tillfälliga engagemang kan förstås som en utveckling mot mer så kallade "rena" (pure) relationer? (Giddens 1991). Analogt menar flertalet forskare, i likhet med Castells (1997) och Soja (2000), att platsen och den lokala omgivningen, trots den förändring som skett, fortfarande kan ge en grund för identitet och förankring, men på ett annorlunda, mera "dualistiskt" och reflexivt sätt (jfr Giddens "duality structure" 1991; Lash & Friedmann 1992).

Under de senaste decennierna har det pågått en omformulering av teorierna om relationen individ-omgivning. Den har utgått från en kritik av såväl subjektet som begreppen tid och rum. Diskussionen har gällt hur autonom individen egentligen är i relation till sin omgivning. Teoriutvecklingen om detta har förts framåt framförallt inom sociologi (Shields 1992, Lefebvre 1996, Giddens 1991) och geografi (Simonsen 2005, Massey 1994), men även inom filosofi (Heller 1999, Benhabib 1992, Nussbaum 1995). Det är särskilt feministisk och postmodernistisk kritik som har ifrågasatt synen på människor som autonoma egon. Det är således en illusion att tro att vi skulle vara omgivningslösa, kroppslösa subjekt bortom historiska och kulturella tillfälligheter. Det är enligt denna uppfattning istället så att vi får vår identitet i relation till omgivningen.

Benhabib (1992) menar att jaget inte är omgivningslöst utan ett "inplacerat själv". Identiteten är kopplad både till synen på jaget och till den syn som omgivningen har på mig och mina handlingar. Vi relaterar oss till omgivningen och våra behov ger sig tillkänna genom de handlingar vi utför till vardags. De ingår i ett meningsskapande, där vi undan för undan bygger upp en identitet och en förståelse för vår situation och vår samtid (Heller 1999). Behoven är en slags motor i detta handlande, där vi söker en identitet för oss själva, men också inför omgivningen, dvs. hur andra kommer att uppfatta oss. Det handlar om att se och göra sig synlig samt att bli sedd. I att göra sig synlig ligger ett behov av självbestämmande, att kunna påverka och förändra sin omgivning. I denna process läggs grunden för civilsamhället utifrån värden om mänsklig värdighet och tillit till andra. Den fysiska omgivningen är en del i detta (jfr Martin 2011).

Andra forskare, som Nussbaum (1995) framhåller den sociala gemenskapens betydelse för identiteten och omständigheten att individen får sin identitet genom att integrera sig själv i ett kommunikativt samspel med andra. Jaget blir till i en talande och handlande gemenskap. Individen är inte något som finns före gruppen. Istället är det vår gruppstillhörighet som definierar vilka slags individer vi kommer att bli (Nussbaum 1995). Nussbaum talar om omgivningen som extern moralisk "tur". Denna "tur" – eller "otur" – utgörs av kontexten kring en människa, hennes grundläggande sociala förhållanden och placering i tid och rum.

Även forskare som arbetar utifrån det nya transnationella perspektivet visar, som tidigare påpekats, att inte ens migranter är lösryckta från sin sociala och historiska kontext utan upprätthåller ekonomiska, politiska, sociala och kulturella band till hemlandet och andra i diasporan (Georges 1990, Kearney 1991, 1995, Schiller m.fl. 1992, 1995, Sutton 1987).

Civilsamhällsforskningen har kritiserats för att idyllisera och karaktärisera relationer mellan människor i civilsamhället som symmetriska och ömsesidiga (Foley m.fl. 2001, Philips 2002). Postkolonial och feministisk teori har däremot utvecklat maktperspektivet och utmanat synen på omgivningen som konfliktlös. Civilsamhället är en nyckelarena för analysen av diskurser om mening och normer som uttryck för genusordningar och klasshierarkier i ett rumsligt och historiskt sammanhang (Walby 2009). Inspirationen kommer bl.a. från Foucaults analys av makt som olika teknologier för att disciplinera människor i civilsamhället (Mc Nay 1994).

Castells (1997) har lyft fram frågan om identitet och identitetsskapande som en viktig maktfråga. Han ser den moderna människans identitetsskapande som en process som utvecklas i förhållande till civilsamhällets normer och regler. Den identitetsskapande processen kan, enligt Castells, delas

in i tre olika typer: legitimerande identitet bekräftar civilsamhällets existerande normer och regler; motståndsidentitet ifrågasätter dessa normer och regler medan projektidentitet försöker skapa en ny existentiell position och förändrade förhållanden.

Inspiration till att analysera maktrelationer i det lokala kommer också från Lefebvres (1998) teorier om den fysiska omgivningen. Dess gestaltning och design speglar en viss människosyn hos arkitekter och planerare och får också mening genom mänsklig praxis och erfarenhet liksom symboliska representationer och föreställningar om platsen. Det är en generativ praktik som innefattar vissa medborgerliga rättigheter, vilka Mitchell (2003) kallar "rätten till staden".

Dynamiken människa–omgivning har blivit mer komplex och platsen har fått ökad betydelse som ett yttre tecken, ett inslag i en symbolisk konsumtion som uttryck för en livsstil (Shields 1992, Giddens 1991). Identiteten är kopplad till boplatser och grannskapet (Simonsen 2005, Marling 2003). I denna process blir stadsrummets och den fysiska omgivningens estetik väsentlig endera som en tillgång som kan stärka individens självkänsla och makt eller som en belastning (de Certeau 1984).

Men estetiseringen av stadens rum är motsägelsefull. Å ena sidan kan den vara ett uttryck för marknadens makt och kommersialisering av det offentliga rummet. Staden blir då en scen för kommersiella budskap, som söker styra konsumtionen i en symbolisk ekonomi (Welsch 1997, Featherstone 1991). Å andra sidan kan estetiseringen vara ett uttryck för en önskan om att undvika makt och att skapa motmakt. Ett exempel är hip-hopkulturens framväxt med sina specifika uttryck som graffiti och andra gatuaktiviteter. Denna leder till en upplösning av modernismens värdehierarkier och av gränserna mellan verklighet, dagligt liv och konst (Baudrillard 1998).

Då samhällets utveckling går mot allt större rörlighet och heterogenitet har sammanfattningsvis kontextens och rummets meningsskapande betydelse ökat för civilsamhället eftersom den kan erbjuda kontinuitet och sammanhang. Men för att rummet ska kunna ge sådana upplevelser som är grund till tillit och engagemang krävs att det ger förutsättningar för individens eget meningsskapande, men också att kunna förutse hur andra kommer att agera (Bauman 2001).

Forskningens syn på detta fenomen är motsägelsefull: Platsens och den fysiska omgivningens bebyggelse och arkitektur kan både underbygga och undergräva individens identitet och värdighet. Stadslandskapets segregerade struktur med rumsliga och sociala gränser kan försvåra för individen att tillägna sig platsen (Lilja 2010). Men stadens offentliga rum ger också möjligheter att möta andra människor och att få kännedom om deras livssituation

(Bauman 2001, Sandercock 1998). Sådana upplevelser i staden är speciellt viktiga för de som lever ensamma och i socialt utanförskap (Nielsen 2002). Stadsrummet och platsen ger förutsättningarna, men det är aktören som tar ställning till och definierar händelser som endera utgör begränsningar eller möjligheter att skapa mening och att agera strategiskt (Kazepov 2005: 6).

Arenor för offentlighet och kollektivt handlande

Den globala arenan

Civilsamhällets organisationer har kommit att spela en viktig roll på den globala arenan inte bara som kritiker och motståndare mot globaliseringen utan som integrerande aktörer i processen. Med hjälp av Internet och den nya informationsteknologin har civila påtryckargrupper och aktivistnätverk blivit starka pådrivare i globaliseringen av demokrati, mänskliga rättigheter och miljöfrågor. Genom transnationell aktivism har NGO:s och INGO:s agerat för att multinationella företag ska ta ett ökat socialt ansvar genom förändrad policy, mjuk normbildning och multilaterala partnerskap (Garsten 2005).

Globaliseringen förändrar civilsamhällets förutsättningar, möjligheter och metoder till integration och samverkan respektive till mobilisering och motstånd. Det blir allt viktigare att agera för opinionsbildning och social mobilisering internationellt och på mellanstatlig nivå inom EU, FN och WTO (World Trade Organization). Internet skapar också nya möjligheter till sociala rörelser och utveckling av olika typer av "motståndsidetiteter", som en viktig komponent i nätverkssamhället. Det kan handla om allt från mobilisering underifrån genom att bilda självständiga lokala institutioner som skolor, domstolar och administration (Holloway 2002), till att skapa virtuellt motstånd och mobilisering genom Internet och IT. På dessa arenor förs, enkelt uttryckt, en diskursiv kamp i cyberrymden (Cleverly 1999). Internet stärker möjligheterna till närvaro för grupper och enskilda, som kan göra sina röster hörda. Men Internet skapar samtidigt ojämlikhet och ökade skillnader mellan olika grupper och organisationer inom civilsamhället, liksom mellan civilsamhällen i olika delar av världen.

Den dominerade forskningen om kollektivt handlande har, som framhållits, hittills varit inriktad på att studera det som varit formellt organiserat (McAdam, Tarrow & Tilly 2001). Endast ett fåtal forskare har analyserat kollektiva aktioner som varken varit politiserade eller organiserade. Exempel

på detta är Scott (1987) och Castells (1997). Nyare exempel på en sådan ansats är Smith & Johnston (2002) som fokuserar på motstånd mot globaliseringen, som sociala rörelser i transnationella nätverk, Sharp (2004) som studerar motstånd som icke-våld och Bleiker (2000) som analyserar diskursivt motstånd. Hit hör också Sampson m.fl. (2005) med sin studie av lokala aktionsgrupper i Chicago under perioden 1970–2000.

Resultaten från forskningen om motståndets globalisering är heterogen och motsägelsefull. Globala strömningar påverkar livet lokalt, och kan enligt Swyngedouw (1997) karaktäriseras som "lokala". Plats och identitet skapas i det globala skeendet genom människors handlande lokalt (Amin 2003). Det lokala bör således, enligt Amin, förstås i en global kontext.

Även dessa nya sociala rörelser som utvecklats på den globala arenan bygger med nödvändighet på lokala traditioner, myter, symboler och strukturer som finns på platsen i den speciella situationen (Tilly 2008). Att det kollektiva agerandet på detta sätt alltid är situerat i en speciell kontext med sina historiska och sociala förutsättningar, skapar ojämlikhet i tillgången till den globala arenan. Detta gäller särskilt för fattiga samhällen på landsbygden i utvecklingsländer som förblir lokala i detta avseende (Löfgren & Thörn 2007, Santos 2006).

Den europeiska arenan

Civilsamhällets organisationer har blivit viktiga aktörer också på den europeiska arenan. Habermas (2011) framhåller i en sina senaste arbeten den europeiska arenan som central för civilsamhället för att främja demokrati. I Habermas (2011) version har det europeiska projektet utvecklats till ett "bottom up" projekt som ett sätt för civilsamhället att ta sin rättmätiga plats och få legitimitet. Det är inte längre något entydigt "top down" projekt. Mot bakgrund av den forskning som gjorts om civilsamhällets organisationer inom EU drar Smismans (2011) den liknande slutsatsen att civilsamhällets organisationer skapat en ny diskurs om medborgarskap på denna arena, den om "the European citizen".

Forskare talar således om en europeisering av det civila samhället där medborgare kan vitalisera demokratin genom att bli mer aktiva i beslutfattande inom EU (Smismans 2006, Sanchez-Salgado 2007). Bakgrunden är de förändringar som skett sedan det nya Lissabonfördraget om deltagande demokrati genom "the Citizens' Initiative", av EU:s parlament genom den nya "Citizen's Agora" och kommissionens antagande om formella procedurer för att höra civilsamhällets organisationer i "the Civil Dialogue". I forskningen analyseras detta både i termer av nya möjlighetsstrukturer (McAdam m.fl.

1996) och som institutionella öppningar och ”möjlighetsfönster” (”windows of opportunity”) (Reimann 2006). Mot denna mer positiva uppfattning står också de vilka, liksom Kaldor (2003), ser de nya strukturerna som ett sätt att oskadliggöra och neutralisera kritik från civilsamhället.

Den urbana arenan

Globaliseringen och platsens förstärkta betydelse materialiseras dock tydligast i den ökande urbaniseringen. Mot bakgrund av den utveckling vi skisserat tidigare har alltså städer i ökande grad blivit strategiska arenor för det globala kapitalet, samtidigt är det också här som marginaliserade grupper gör sin röst hörd. Städernas torg och offentliga platser är vitala platser för demonstrationer, för festivaler och ritualer, men här sker samtidigt ett skifte från en medborgerlig civil offentlighet till en politiserad offentlighet präglad av fragmentisering och ökande sociala skillnader.

Städernas förändrade betydelse ekonomiskt, socialt och kulturellt i och med globaliseringen analyseras i forskningen om civilsamhället och interaktiv styrning i termer av en ny urban regim – en ny maktordning och nya arenor för denna makt (Keane 2006). Den är kopplad till nya former av förhållningssätt till staden, det lokala grannskapet och till offentligheten. Habermas var en av de första som visade på städernas offentlighet som arenor av stor betydelse för det moderna samhället och demokratins fundament såsom tolerans, jämlikhet, acceptans och delaktighet (Habermas 1984). Möjligheter att fritt och öppet röra sig genom det offentliga rummet är en grundläggande förutsättning för demokrati.

Stadens offentlighet har vidare, enligt Arendt (1988), betydelse på kollektiv nivå som en arena för något gemensamt att utveckla. Offentliga platser och gator är speciellt intressanta i detta sammanhang. Gatan har, som tidigare påpekats, en central roll i hela modernismens historia som plats och symbol för social ordning, kontroll och oordning. Möjligheter att mötas eller att inte mötas på gatan är en viktig källa till kunskap om sociala skillnader och ojämlikhet i samhället (Berman 1987). Samtidigt fungerar gatorna som medel för integration. Det är på gatorna vi kan möta främlingar och det okända. Staden är en plats där moderna människor kan lära sig ”utsatthetens konst” (Sennett 1992). Den fysiska miljöns utformning och det offentliga rummets struktur är följaktligen väsentlig för att motverka segregationen. Staden är vital för den moderna människan. Det är där, och endast där, hon har möjligheter att utveckla sin sociala kompetens, att möta det annorlunda och kanske ifrågasättande utan att dra sig undan (Sennett 1992).

Denna syn på det offentliga rummet ligger nära diskussionen om det ci-

vila samhället och handlar om våra möjligheter att fungera som fullvärdiga medborgare bland annat genom att delta i det offentliga samtalet och beslutsfattande (Arendt 1988, Smith & Low 2006). Här finns intressanta kopplingar till lokalsamhället, till grannskapet och staden och dess betydelse för samhällsengagemang och skapande av tillit mellan människor.

Ett segregerat samhälle med rumsliga och sociala gränser kan försvåra för människor att känna delaktighet och att utveckla något gemensamt (Hayden 2006). Även brist på variation och mångfald i den fysiska miljöns utformning kan bidra till såväl självpåtagen som påtvingad social segregation (Lefebvre 1982).

Men det finns samtidigt forskning som visar på politiskt engagemang och aktivitet även i socialt marginaliserade bostadsområden på "stadens skuggsida" (Strömblad 2003). Grunden till att kollektivt handlande uppstår överhuvudtaget handlar om människors beteende, deras rationalitet och värderingar av sin kontext i den specifika situationen, liksom hur andra i deras närhet uppfattar detta.

Aktörens beslut om de ska handla solidariskt i en situation där en "allmänning", dvs. ett kollektivt ansvar, står på spel beror i stor utsträckning på hur de bedömer att "alla de andra" aktörerna kommer att handla. Om de lutar på att de flesta andra är beredda att handla solidariskt är det rationellt att göra likadant, eftersom kostnaden för att uppträda opportunistiskt som fripassagerare kan vara mycket hög. Ostrom talar om att det på detta sätt finns en "interaktiv solidaritet" mellan aktörerna (Ostrom 1998, Blackmar 2006).

Det finns, enligt Ostrom, tre viktiga förutsättningar för att kollektivt handlande ska uppstå. Det första är tillit, dvs. att det finns ett socialt kapital bland aktörerna. Detta bygger, för det andra, på att det finns ett mått av ömsesidighet mellan aktörerna, dvs. att de är eniga om en uppsättning gemensamma normer och regler för sitt handlande. Detta inbegriper, för det tredje, individens identitet och hur hon uppfattas av andra i termer av trovärdighet. Om alla betraktar varandra som pålitliga underlättas skapandet av gemensamma regelverk och socialt kapital.

Ostroms teorier utgår emellertid från analyser av gemensamma resurser för jordbruks- och industrisamhällets produktion av varor. I dagens globaliserade värld handlar problemet också om produktion av värden och symboler, om framställning av information och kunskap och det eventuellt gemensamma bruket och förvaltandet av detta.

Tillit är, enligt Ostrom, en nyckel till att människor agerar tillsammans och att civilsamhället därmed kan utvecklas. Den kan öka om människor har möjlighet att se varandra och att kommunicera ansikte mot ansikte (Ostrom 1998.) Tillit förutsätter, enligt Ostrom (1998), direkt interaktion

mellan individer och att det finns arenor för dessa möten och interaktioner, lokalt men också på andra nivåer. Ostoms teorier ger stöd för att det finns ett samband mellan tillit och förutsättningarna för "deliberativ demokrati" (Mackie 1998; Muhlberger 2001; Warren 1999). Tanken med "deliberativ demokrati" är att människor, genom att delta i samtal och vara öppna för argument som framförs, kan ändra sina åsikter och värderingar så att samarbetslösningar som innefattar breda majoriteter kan uppnås (Rothstein 2003). Sådana breda majoriteter är särskilt viktiga som grund för utformningen av institutioner.

Frågorna om tillit och vilka "urbana allmänningar" ("urban commons" Peck 2005) som finns i ett urbaniserat globaliserat samhälle och som kan utgöra grunden för nutida institutioner i civilsamhället, har vitaliserat forskningen de senaste decennierna. Ett tecken på detta är den stora ökningen av antalet vetenskapliga artiklar om tillit mellan åren 1990–2005 (Pettersson & Lundåsen 2009). En grundläggande problematik är vad tillit egentligen är och att förklara variationer i tillit mellan individer och mellan olika samhällen. Det finns inte någon konsensus kring en teori om tillit även om de flesta utgår från Putnams arbeten om tillit som socialt och kulturellt grundad (Putnam 2000, jfr också kapitel 2).

Flera forskare har bidragit till att belysa tillitens problematik. Bourdieu analyserar det sociala och symboliska kapitalets villkor (Bourdieu 1984). Giddens, å sin sida, beskriver frågan i termer av in- och urbäddningens och det uttunnade grannskapets problematik (Giddens 1991). Men dessa pågående samhällsförändringar innebär också nya möjligheter till omförhandlingar och diskurser av såväl kontextens som sociala relationers betydelse.

En annan viktig fråga för civilsamhället på den urbana arenan som intresserat forskarna är gemenskapens problem och vilka gemensamma värden som kan utvecklas som grund för detta i en globaliserad urban kontext. Den urbana arbetsmarknadens och arbetsvillkorens förändring med korta kontrakt och projektanställningar är enligt Sennett ett hot mot den moderna människans gemenskap. Det finns inte längre några fasta värden att hålla sig till vare sig för den enskilde eller på en urban arena där ömsesidighet och solidaritet kan utvecklas (Sennett 1998). Tidigare generationers värden om att vara hederlig och arbetsam räcker inte långt. Kring vilka värden kan ömsesidighet utvecklas?

Gemenskapens problem på den urbana arenan har som påpekats också förvärrats genom offentlighetens förfall. Arenor för det offentliga samtalet har försvunnit eller privatiserats. Idag finns ett underskott på offentlighet och en brist på arenor för det offentliga livet (Davis 1999). Andra forskare som Blackmar (2006) menar att det som uppfattas som det offentliga "urban

commons” har getts en annan innebörd med möjligheter för civilsamhället till ”ompolitisering” (repoliticization) av begreppet.

Sammanfattning

Forskningen visar att civilsamhället stärkts och fått ökad betydelse genom att nya arenor har uppstått som både är individuella och kollektiva. Informationsteknologin har skapat nya möjligheter och former för handling både individuellt och kollektivt. Lokala grannskap har omförhandlats och getts en ny gemensam kollektiv innebörd. Den byggda miljöns och stadsrummets sociala värden är, enligt forskarsamhället, en grundsten för civilsamhället som identitetsskapare och identitetsmarkör – som uttryck för en personlig livsstil. Stadens offentlighet har blivit en ny global arena för möten, för diskurs, kommunikation och publik iscensättning.

5. SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER

Inledning

Forskningen om civilsamhället befinner sig i en genomgripande förändringsprocess. Bakgrunden är civilsamhällets helt nya förutsättningar till följd av globalisering, individualisering och den nya informationsteknologin. Inom forskningen görs försök att såväl teoretiskt som empiriskt bestämma begreppet, både genom omläsning av klassikerna inom fältet och i en strävan att hitta nya, analytiska verktyg för att tolka civilsamhällets nya innebörder och praktiker. Globaliseringen innebär stora förändringar för det civila samhällets möjligheter och metoder att verka.

Vi har i denna forskningsöversikt sökt lyfta fram och tydliggöra det internationella forskarsamhällets *problematisering av civilsamhället* mot bakgrund av dessa förändringsprocesser, dvs. olika aspekter av civilsamhället, dess roller, arenor och funktioner. Sammanfattningsvis fokuserar denna problematisering framförallt på frågor om civilsamhällets nya ekologi med två huvudsakliga problemställningar: *civilsamhället som samhällsorganisatoriskt problem* (kapitel 2), och *civilsamhället som diskursivt fält och process med nya arenor för offentlighet* (kapitel 3 och 4).

Problematiseringen av civilsamhällets nya ekologi kan ses som en syntes av dessa två huvudsakliga forskningsansatser. Den forskning som primärt behandlat *civilsamhället som samhällsorganisatoriskt problem* (kapitel 2) färgas i stor utsträckning av olika "klassiska" västeuropeiska och amerikanska bestämningar av begreppet. Civilsamhället har i sådana studier primärt operationaliserats i termer av formella organisationer. Men nyare forskning inom detta fält har också bidragit till att nyansera bilden av civilsamhället. Synen på t.ex. socialt kapital som ett sammanhållande kitt i civilsamhället är betydligt mera komplex nu än för femton åt sedan. Också relationen mellan civilsamhälle och demokratisering har problematiserats, bara för att nämna två exempel.

Det är emellertid framför allt inom fältet *civilsamhälle som diskursivt fält och process med nya arenor för offentlighet* (kapitel 3 och 4) som den teoretiska utvecklingen gått snabbast. Med utgångspunkt från teorin om kommunikativt handlande har det under senare år skett en utveckling av synen på offentlighet med utgångspunkt främst i postkolonial och feministisk

teoribildning. Denna forskning utgår från civilsamhällets nya ekologi och söker identifiera nya alternativa eller medborgerliga offentligheter för civilsamhället. Den ifrågasätter samtidigt avgränsningen av civilsamhället till formella organisationer, och ser civilsamhället också som ett diskursivt fält för medborgerlig delaktighet och offentlig debatt. Denna problematisering får också konsekvenser för synen på socialt kapital och tillit som en grund för civilsamhället. Det är inom detta fält som forskarsamhället tydligast rör sig mot en teoretisk omprövning av begreppet civilsamhälle som process snarare än som struktur.

Civilsamhällets nya ekologi innebär således att analysen av civilsamhällets formella organisationer också fokuserar på civilsamhällets praktik, dess processer och arenor för interaktion och publik iscensättning. Mot den bakgrunden identifierar vi tre angelägna områden för fortsatt forskning: (i) frågan om de teoretiska och normativa aspekterna av "civilsamhället" som analytiskt begrepp; (ii) frågan om civilsamhällets lokala dimensioner; samt (iii) frågan om hur det operationaliseras i vetenskapliga sammanhang (en glidande skala från strukturella till processorienterade perspektiv). Som en övergripande angelägenhet för samtliga tre teman ser vi behovet av jämförande analyser, och de möjligheter och utmaningar mångvetenskapliga perspektiv erbjuder.

Nya vägar för forskningen om civilsamhället

Teoriutveckling

Sammantaget har den organisationsorienterade forskningen om civilsamhället resulterat i att synen på civilsamhället problematiserats på två grundläggande sätt. För det första har civilsamhällets normativa grund ifrågasatts. Den samsyn på relationen mellan stat och civilsamhälle som vi berörde i inledningskapitlet, och som i stor utsträckning präglat denna typ av forskning, är idag inte lika självklar. Resultaten från forskningen som med utgångspunkt i demokratiseringsproblematiken började bedrivas under 1990-talet, har nyanserat kunskapen om demokratins sociala och kulturella förutsättningar och utmanat en rad normativa antaganden om det civila samhället. Forskningen om socialt kapital och tillit visar att sambanden mellan civilsamhälle och demokratisering inte alltid är entydiga. Bilden av civilsamhället har komplicerats. Civilsamhället åberopas i helt olika politiska sammanhang men perspektivet förblir ändå motsägelsefullt.

För det andra har empirins mångfald blivit en teoretisk utmaning i sig. Därmed har de klassiska, något schematiska bestämningarna av civilsamhället som en samhällssektor mellan nationalstat och marknad luckrats upp. Insikten om civilsamhällets mångfald har lett till en omprövning av själva begreppet civilsamhälle och gett det en entydig definition. Problemet uppmärksammades redan drygt ett decennium efter det att forskningen om civilsamhället på allvar börjat expandera, men har fördjupats i och med att civilsamhället globaliserats och många av dess aktörer blivit transnationella. Detta har öppnat perspektivet mot olika försök inom forskningen att om- tolka analysbegreppen "civilsamhälle" och "offentlighet" till diskursiva fält och processer, snarare än organisationer och strukturer.

Det intressanta resultatet är att den organisationsorienterade forskningen om civilsamhället på detta sätt närmat sig den andra forskningsansatsen inom fältet, nämligen civilsamhället som diskursivt fält och dynamisk process med nya arenor för offentlighet. Det gemensamma inom båda fälten är att begreppet civilsamhället har en ny global dimension, vilket även fått till konsekvens att de teoretiska diskussionerna förs utifrån frågor om vilka effekter globalisering och individualisering kan få för civilsamhället. Något paradoxalt når denna utveckling några av sina tydligaste uttryck lokalt. Men konkret finns också stora skillnader mellan olika lokaliteter.

Civilsamhällets nya ekologi

Forskningen har rört sig i riktning mot att förstå civilsamhället som en process, med olika typer av praktiker på flera olika slags arenor. Civilsamhället har enligt forskningen en ny ekologi som innebär att det numera är "glokalt", dvs. att civilsamhället är globalt med transnationella och urbana arenor som nya politikskapande rum parallellt med lokala arenor för medborgerligt deltagande, dialog och beslutsfattande. Resultaten från forskningen visar att vissa arenor i nätverk av globala städer blivit nya centra för makt och beslutsfattande, medan andra arenor marginaliseras. Förändringar är både integrerande och segregande.

Forskningen om civilsamhällets nya ekologi visar på grundläggande förändringar av såväl dess förutsättningar som dess uttryck, å ena sidan med en tilltagande individualisering och fragmentisering, å andra sidan med en homogenisering. Globaliseringens transformation av civilsamhället leder enligt forskningen till en tilltagande kulturell individualisering av samhället. Människors identiteter och nätverk frigörs från nation och plats, parallellt med att de omformuleras och grundas på ett annorlunda sätt på den lokala arenan än tidigare. Människors livsstilar, värderingar, och intressen, det

sociala och symboliska kapitalets betydelse, spelar en väsentlig roll för det civila samhället. Traditioner och etablerade värdehierarkier utmanas och suddas ut i en flytande modernitet. Viss forskning menar att en ny samhällsform präglad av kultur och estetik, ett upplevelsesamhälle i nätverks- och flödessamhällets form, håller på att ersätta den tidigare. Denna civilsamhällets individualisering är motsägelsefull. Å ena sidan ökar individens frihet och valmöjligheter, å andra sidan sker en orientering mot kortsiktighet och osäkerhet, vilket kan tendera att undergräva solidaritet och samhörighet. Här finns tydliga paralleller till de teoretiska diskussionerna om civilsamhället som pågått det senaste decenniet. Det som är karaktäristiskt för nya sociala rörelser är deras tillfälliga nomadiska karaktär med lösa nätverk. De nya mediernas framväxt har ytterligare förstärkt utvecklingen mot att sociala rörelser i praktiken frigörs från både tiden och rummet.

Konsekvensen för civilsamhället på den individuella nivån är att individen blivit alltmer utlämnad att på egen hand skapa sin identitet och mening i en kontext som är fragmentiserad och otydlig. Å ena sidan innebär förändringen nya möjligheter för civilsamhället att utvecklas. Å andra sidan hotar fragmentiseringen fundamentala sociala mekanismer för ett fungerade civilsamhälle, såsom tillit, rättvisa och delaktighet.

De senaste åren har forskning om grannskap och det lokala uppmärksamats i forskningen om civilsamhället. Vissa kopplingar har börjat göras till geografisk och urbansociologisk forskning som länge behandlat frågor om platsens och den byggda miljöns betydelse för identitet och förankring, socialt kapital och tillit. Vi vill principiellt peka på behovet av sådana kopplingar och mångvetenskapliga ansatser inom civilsamhällsforskningen. Ett ökat utbyte mellan discipliner skulle vara mycket fruktbart för forskningsfältets utveckling. Samtidigt sker utvecklingen inte likformigt på alla platser; problematiken inkluderar bl.a. en viktig centrum- periferidimension som, beroende på sammanhanget, kan ta sig olika uttryck, t.ex. som en spänning mellan stad och glesbygd. Därför finns också ett behov av jämförande studier av civilsamhällets utveckling i olika typer av miljöer. Allt detta sammantaget aktualiseras också frågan om hur civilsamhället operationaliseras.

Operationaliseringar

Diskussionen inom fältet har under senare år lett till att problematiseringen av den organisationsorienterade forskningen om civilsamhället har bredats framförallt utifrån teorier om socialt kapital och social tillit. Studiet av civilsamhällets formella organisationer är fortfarande viktigt, men forskningen genomsyras nu tydligare av insikten att civilsamhället omfattar fler

olika typer av sociala organisationer och flera typer av nätverk än de rent formella. Till detta bidrar också den viktiga omständigheten att många av civilsamhällets aktörer inte längre bara är nationella eller lokala, utan också transnationella. Därtill kommer den snabba tekniska utvecklingen och den roll Internet kommit att spela ur mobiliseringssynpunkt.

Globaliseringen och den nya informationsteknologin är drivkrafter bakom framväxten av nya transnationella, regionala och urbana arenor för civilsamhället utanför det nationalstatliga sammanhanget. Översikten visar dels hur fokuseringen på formella organisationer begränsar förståelsen av civilsamhällets dynamik och analysen av civilsamhällets politiska handlingsutrymme, dels vad som styr de institutionella och organisatoriska innovationsprocesserna inom civilsamhället. Det fågelperspektiv, ofta ett nationalstatligt perspektiv, som anläggs fångar inte heller civilsamhällets dynamik mellan lokala, regionala och globala arenor. Detta är särskilt problematiskt mot bakgrund av att det internationella civilsamhället fortfarande har europeisk och nordamerikansk dominans, samtidigt som en stor del av dess tillväxt sker i andra regioner.

Mot den bakgrunden blir det svårt att tala om civilsamhället som någonting som huvudsakligen organiseras i formella organisationer. Fördelarna med en sådan operationalisering är uppenbara: den gör det relativt lätt att mäta civilsamhället, också i jämförande perspektiv. På denna punkt finns en metodologisk utmaning för den fortsatta forskningen. De utvecklingstendenser vi skisserat innebär att etablerade begreppsbildningar och analytiska kategorier inte fullt ut kan förväntas fånga civilsamhällets uttryck och former, särskilt inte de processaspekter som forskningen alltmer börjat betona. Denna mer "relativiserande" syn på civilsamhället erbjuder samtidigt svårigheter ur bl.a. komparativ synpunkt. Det har förvisso, som studierna av Inglehart och Norris m.fl. tidigare visat (se kapitel 2), varit möjligt att på makronivå identifiera vissa övergripande samband och utvecklingstendenser inom civilsamhället. Denna typ av jämförande analys förutsätter dock att datainsamlingen sker på likartade premisser, inbegripet de grundläggande kategoriseringar som används för att definiera civilsamhällets komponenter. Dvs. för att en variabelorienterad analys ska kunna tillföra ett vetenskapligt förklaringsvärde, måste det vara möjligt att tydligt särskilja exempelvis mellan beroende och oberoende variabler. Samma grundläggande utgångspunkter gäller även ifall vi, som ofta inom humanvetenskaperna, väljer komparation som ett sätt att identifiera och förklara det unika och särpräglade (den logik som ofta underbygger s.k. jämförande fallstudier).

Slutsatser

Vår slutsats är att ovan nämnda områden framstår som mycket angelägna för fortsatt forskning om civilsamhället. De pekar också på behovet av fler systematiskt genomförda jämförande studier, och mångvetenskapliga ansatser kring följande frågor:

- **Teoretiska och normativa aspekter av begreppet civilsamhälle**

En angelägen fråga för forskningen om civilsamhället är den teoretiska grunden för begreppet. Vad är en relevant definition av civilsamhället i dagens postindustriella, globaliserade samhälle? Den avgränsning som gällt hittills mellan civilsamhället, stat och marknad är ifrågasatt genom den hybridisering av organisations- och styrningsformer som skett såväl mellan offentlig sektor och civilsamhället som mellan marknaden och civilsamhället. Gränsdragningen mellan familj och civilsamhället är också under omprövning. Frågan är vad som är civilsamhället om det inte kan avgränsas som tidigare?

Diskussionen om den teoretiska grunden har rört sig bort från försök till gränsdragning mellan samhällssektorer utifrån organisatoriska förutsättningar och istället närmare sig civilsamhällets praktiker utifrån verksamhetens rationalitet. Vad karaktäriserar civilsamhällets praktiker i olika typer av organisationer? I den teoretiska bestämningen av begreppet ingår också frågor om vilka värden som är styrande för denna praktik: Vad karaktäriserar praktikens normativa grund inom civilsamhället? Är det fortfarande värden som demokrati, jämlikhet, mänskliga rättigheter osv. som är viktiga för civilsamhällets aktörer? Eller finns det andra värden som gäller i den globaliserade kontexten?

Till frågan om civilsamhällets normativa grund hör också huruvida civilsamhället kan sägas vara styrt av visioner om "det goda". Gäller andra visioner idag? Och hur är det med samhällets "mörka" sidor med gängbildning och olika subkulturer? Är de också en del av civilsamhället? Här öppnar sig ett i stor sett nytt forskningsområde.

- **Civilsamhällets nya ekologi – lokala dimensioner**

Mot bakgrund av globaliseringen och differentieringen av civilsamhället inom och mellan städer och platser, med en allt påtagligare rumslig och social segregation, inställer sig frågan: Vad finns som kan vara ett kitt för civilsamhället i det lokala? Är det tillit, socialt kapital och gemenskap som forskningen börjat studera? Vilka lokala miljömässiga förutsättningar är

betydelsefulla för att detta ska kunna utvecklas? Leder processen till att sårbarheten för civilsamhället tilltar på individnivån och i den lokala kontexten? Vad karaktäriserar det lokala civilsamhällets sårbarhet respektive robusthet? Vad karaktäriserar civilsamhällets grundstenar i det lokala, i grannskapet, i förorten, i staden, i glesbygden?

En viktig fråga är om civilsamhället kan ha stärkts genom att nya arenor uppstått som både är personligt individuella och kollektiva. Vilken roll har informationsteknologin haft för sådana nya möjligheter och former för handling? Hur har lokala grannskap omförhandlats och vilken ny innebörd har de getts? Det behövs mer forskning kring platsens och miljöns sociala värden som en grundsten för civilsamhället, som identitetsskapare och identitetsmarkör, som uttryck för engagemang och delaktighet. Hur har den lokala offentligheten utvecklats och förändrats som en arena för möten, för diskurs, kommunikation och publik iscensättning till följd av globalisering och individualisering?

Civilsamhällets lokala arenor och praktiker i lokalsamhället i olika typer av miljöer är ett mycket eftersatt forskningsområde som har kopplingar till de metodologiska frågorna, inbegripet problematiken med jämförande studier. På denna punkt bör sökandet efter det lokalt särpräglade kopplas till ambitioner att urskilja mer generella logiker och processer som driver civilsamhällets förändring.

- **Civilsamhällets operationalisering i vetenskapliga sammanhang**

I det föregående har vi, för enkelhetens skull, använt distinktionen mellan "formella organisationer" respektive (lösligare) "sociala nätverk" och "rörelser" för att beskriva hur forskningen försökt konkretisera civilsamhällets byggstenar. "Organisation", "nätverk", "rörelse" är emellertid problematiska begrepp och utgör en metodologisk utmaning för forskningen. Var går egentligen gränsen mellan "formellt" och "informellt"? Exempelvis präglas "formella" organisationer alltid av "informella" nätverk. Lika självklart är att även sådana strukturer är exempel på social organisering, även om de inte tar formen av intresseorganisationer eller ideella organisationer. Läger vi till de uttryck för civilsamhället som fotas på bolagsrättsliga principer kompliceras bilden ännu mer.

Diskussionen är i sig inte ny. Frågorna har, med litet olika utgångspunkter, diskuterats utförligt inom samhällsvetenskaperna alltsedan 1980-talet inom discipliner såsom sociologi, statsvetenskap och företagsekonomi. Delar av dagens forskning om civilsamhället faller tillbaka på de diskussioner som då fördes kring begreppsbyggnader såsom "marknad", "hierarki" och "nätverk". Civilsamhällets nya komplexitet är en uppmaning att fördjupa

denna diskussion med sikte på mätbara kategorier. Tre utmaningar i sammanhanget är att (i) fånga den betydelse som nya medier spelar i sociala organisationsprocesser, (ii) spegla civilsamhällets processaspekter, och (iii) identifiera forskningsstrategier som inte enbart dekonstruerar grundvalarna för det vetenskapliga kunnandet om civilsamhället, utan också gör det möjligt att urskilja dess generella drag och egenskaper i globalt perspektiv. Detta innebär metodologiska utmaningar. Mångvetenskapliga angreppssätt kan vara fruktbara utgångspunkter i sammanhanget.

SUMMARY

In the Riksdag's 2009–10 decisions regarding a new policy on civil society, the Swedish Research Council was directed to launch a long-term research programme targeting that problem complex. As part of this work, a need was identified for an internationally oriented survey of the research in the social sciences and humanities on civil society. We present such a survey in this report.

We have attempted to highlight and elucidate the research community's problematizing of civil society against the background of a number of processes of change – various aspects of civil society, its roles, arenas, and functions. In summary, this problematization of civil society focuses primarily on issues involving civil society's new ecology, with its two main associated problem complexes: on the one hand, *civil society as a problem of social organization*, and, on the other hand, *civil society as a discursive field and process with new arenas for the public*.

The problematization of civil society's new ecology can be regarded as a synthesis of these two principal research approaches. Research primarily treating civil society as a problem of social organization is largely coloured by various "classical" Western European and American determinations of the concept. In such studies, civil society has primarily been operationalized in terms of formal organizations. But more recent research in this field has also contributed to a more nuanced picture of civil society. For instance, the view of social capital as a glue that consolidates civil society is substantially more complex now compared with fifteen years ago. The relation between civil society and democratization has also been problematized, to mention just two examples.

However, it is primarily in the field of *civil society as a discursive field and process, with new arenas for the public* that theory development has advanced most rapidly. Starting from the theory of communicative action, in recent years a view of the public has been developed that is primarily oriented in postcolonial and feminist theory. This newer research is based on the new ecology of civil society and seeks to identify alternative new publicities, or civic ones for civil society. At the same time, it questions the delimitation of civil society as formal organizations and sees civil society also as a discursive field for citizen involvement and public debate. This problematization also

entails consequences for the view of social capital and trust as a foundation for civil society. It is in this field that the research community is most clearly moving towards a reconsideration of the concept of civil society as a process rather than as a structure.

The new ecology of civil society thus entails that the analysis of civil society's formal organizations also focuses on civil society's practices, its processes and arenas for interaction and public staging. Against this background we identify three fields in urgent need of further research: (i) the question of the theoretical and normative aspects of "civil society" as an analytical concept; (ii) the question of the local dimensions of civil society, and (iii) the question of how it is operationalized in academic contexts. As a concern that overarches all three themes, we also see a need for comparative analyses, and the potential presented by multidisciplinary perspectives.

Theoretical and normative aspects of the concept of civil society

An extremely vital issue for research on civil society is the theoretical foundation of the concept. The delimitation that has hitherto been in place between civil society, state, and market is interrogated by the hybridization of forms of organization and forms of governance that has taken place both between the public sector and civil society and between the market and civil society. The borderline between the family and civil society is also under reconsideration. The discussion about the theoretical foundation has moved in a direction away from attempts to establish borders between societal sectors on the basis of organizational preconditions and towards viewing the practices of civil society in terms of the rationality of operations. The theoretical underpinning of the concept comprises questions regarding what values inform these practices. The issue of the formative foundation of civil society also involves whether civil society can be regarded as being governed by visions of "the good" or what the visions of today are. This opens up a virtually new research area.

The new ecology of civil society—local dimensions

The globalization and differentiation of civil society with ever more noticeable social and spatial segregation raise questions about the role of the local in the cohesion of civil society. What local environmental conditions play a role in enabling the development of trust, social capital, and community? Does the process lead to a greater vulnerability of civil society at the level of

the individual and in the local context? What characterizes the cornerstones of civil society in the local, in the neighbourhood, in the suburb, in the city, and in the countryside, respectively?

Another important question is whether civil society may have been strengthened by the advent of new arenas that are both personally individual and collective and what role information technology has played for such new possibilities and forms of acting both individually and collectively. More research is needed about how local publicity has developed and changed as an arena for meetings, for discourse, communication, and public staging as a result of globalization and individualization. The local arenas and practices in local society in various types of environments is a much neglected research area that is also related to methodological issues, including the need for more comparative studies. On this point, the search for the distinctively local is tied to ambitions also to discern more general logics and processes that are driving change in civil society.

The operationalization of civil society in academic contexts

The distinction between formal organizations and social networks and movements, respectively, to describe the building blocks of civil society—like concepts such as organization, network, movement—is problematic and constitutes a methodological challenge to research: where is the line to be drawn between formal and informal in civil society? For instance, formal organizations are always characterized by informal networks. It is equally evident that they are simultaneously examples of social organizing, even though they do not take the form of special-interest organizations or volunteer organizations. If we add to this the expressions of civil society that stand on principles of corporate law, the picture is complicated even more.

This discussion is not new. Today's research on civil society leans on discussions carried out in the social sciences ever since the 1980s regarding concepts like market, hierarchy, and network. The new complexity of civil society is a challenge to add depth to this partly multidisciplinary discussion by targeting measurable categories. Three challenges in this context are to (i) capture the role played by new media in processes of social organization, (ii) reflect the process aspects of civil society, and (iii) identify research strategies that not only deconstruct the foundations of academic knowledge about civil society but also make it possible to distinguish its general features and characteristics in a global perspective. Multidisciplinary approaches may be fruitful points of departure in this context.

Referenser

- Alexander, Jeffrey C. "Global Civil Society", *Theory, Culture & Society*, (23): 521–524.
- Alonso, Sonia, Keane, John & Merkel, Wolfgang (eds), *The Future of Representative Democracy*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Amin, A. (2003), "Cities and Regions Unbound: Towards a New Politics of Place". Paper vid Formas konferens 2003-12-04, Stockholms universitet.
- Amnå, Erik (2008), *Jourhavande medborgare. Samhällsengagemang i en folkrörelsestat*, Studentlitteratur: Lund.
- Anheier, Helmut & Katz, Hagai (2005), "Network Approaches to Global Civil Society", i Glasius, Marlies & Kaldor Mary, (eds), *Global Civil Society 2004/05*, Sage: London, s. 206–221.
- Armstrong, James D. m.fl. (eds) (2011), *Civil Society and International Governance: The Role of Non-state Actors in Global and Regional Regulatory Frameworks*, Routledge: London.
- Arendt, Hanna (1988), *Människans villkor. Vita aktiva*, Göteborg: Röda bokförlaget.
- Arato, Andrew (2011), "Afterword: Revis(it)ing Civil Society" i Ulrike Liebert and Hans-Jörg Trezn (eds), *The New Politics of European Civil Society*, Routledge: London, New York, s. 195–208.
- Atkinson, Rowland & Bridge Gary (2005), *Gentrification in a Global context: The New Urban Colonialism*, Routledge: New York.
- Atkinson, Rowland & Flint, John (2004), "Fortress UK? Gated Communities, the Spatial Revolt of the Elites and Time-space Trajectories of Segregation", *Housing Studies*, (19): 875–892.
- Bach, Jonathan & Stark, David (2004), "Link, Search, Interact: The Co-Evolution of NGOs and Interactive Technology", *Theory, Culture & Society*, (21) 3: 101–117.
- Bandy, Joe & Smith, Jackie, (eds) (2005), *Coalitions Across Borders. Transnational Protest and the Neoliberal Order*, Rowman & Littlefield: Lanham.
- Baudrillard, Jean (1998), *The Consumer Society: Myths and Structures*, Sage: London.
- Bauman, Zygmund (1990), "Modernity and Ambivalence" i Featherstone, M. (ed.) *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, London: Sage Publications, s. 143–171.
- Bauman, Zygmund (2001), *The individualized society*, Polity Press: Cambridge.
- Bauman, Zygmund (2000), *Liquid Modernity*, Polity Press: Cambridge.
- Bauman Zygmund (2008), *The Art of Life*, Polity Press: Cambridge.
- Beck, Ulrich, Beck-Gernsheim E. (1994), *Riskante Freiheiten – Gesellschaftliche Individualisierungsprozesse in der Moderne*, Suhrkamp: Frankfurt am Main.
- Beck, Ulrich (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage: London.
- Beck, Ulrich (2002), "The Cosmopolitan Society and its Enemies", *Theory, Culture & Society*, (19) 1–2: 17–44.
- Beito, David T, Gordon Peter & Tabarrok Alexander (2002) (eds), *The Voluntary City. Choice, Community and Civil Society*, University of Michigan Press: Ann Arbor.
- Benhabib, Shielia (1992), *Situating the Self*, Polity Press: London.
- Bennett, W. Lance (2003), "Communicating Global Activism. Strengths and Vulnerabilities of Networked Politics", *Information, Communication & Society*, (6) 2: 143–168.

- Bennett, W. Lance, Breunig, Christian & Givens, Terri (2008), Communication and Political Mobilization: Digital Media and the Organization of Anti-Iraq War Demonstrations in the U.S., *Political Communication*, (25) 3: 269–289.
- Bennett, Lance & Segerberg Alexandra (2011), "Digital Media and the Personalization of Collective Action" *Information, Communication & Society*, (14) 6: 770–799.
- Benson, Bruce (2002), "Justice without Government" i David T. Beito, Peter Gordon & Alexander Tabarrok (2002) (eds), *The Voluntary City. Choice, Community and Civil Society*. University of Michigan Press: Ann Arbor, s. 127–151.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars (2006), *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Norstedts: Stockholm.
- Berggren, Lars (2010), *Underbara dagar framför oss. En biografi över Olof Palme*, Norstedts: Stockholm.
- Bergmark, Åke & Minas, Renate (2007), "Decentraliserad välfärd eller medborgerliga rättigheter? Om omfördelning av makt och ansvar mellan stat och kommuner", *Socialvetenskaplig tidskrift*, (2–3): 220–241.
- Bergqvist, Tuula (2006), "Är småföretag en del i det civila samhället? Ett teoretiskt resonemang om ekonomiskt relevant produktion", i Svedberg, Lars & Trägårdh, Lars (red.), *Det civila samhället som forskningsfält. Nya avhandlingar i ett nytt sekel*, Riksbankens Jubileumsfond/Gidlunds förlag: Stockholm, s. 88–100.
- Berman, Marshall (1987), *Allt som är fast förflyktigas: modernism och modernitet*, Lund: Arkiv.
- Björkman, Jenny (2010), *Mellan staten och kapitalet. Civilsamhället under omkonstruktion*, Riksbankens Jubileumsfond: Stockholm.
- Blackmar, Elizabeth (2006), "Appropriating "the Commons": The Tragedy Of Property Rights Discourse" i Low, S. & Smith N. , *The Politics of Public Space*, Routledge: New York.
- Blakely, Edward, J. & Snyder, Mary, G. (1997), *Fortress America. Gated Communities in the United States*, Brookings Institution Press: Washington.
- Bleiker, Roland (2002), *Popular Dissent*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Bourdieu, Pierre (1984), *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Routledge & Keegan Paul: London.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loic (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology*, University of Chicago Press: Chicago.
- Bourdieu, Pierre (1993), *Kultursociologiska texter* (4:e uppl.), B. Östlings bokförlag Symposion: Stockholm.
- Brenner, Neil & Theodore, Nikolas (eds) (2002), *Spaces of Neoliberalism. Urban Restructuring in North America and Western Europe*, Blackwell: Oxford.
- Brenner, Neil (1999), "Globalisation as Reterritorialisation. The Re-scaling of Urban Governance in European Union", *Urban Studies* (36): 431–451.
- Brenner, Neil (2004), *New State Spaces. Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford University Press: Oxford.

- Bridge, Gary (2001), "Bourdieu, Rational Action and the Time-space Strategy of Gentrification", *Transactions of the Institute of British Geographers*, (26): 205–216.
- Burnell, Peter & Calvert, Peter (eds) (2004), *Civil Society in Democratization*, Frank Cass: London.
- Butterwegge, Christoph (2007), "Legitimationsmuster und Massenakzeptanz der Sozialstaatsreform", *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, (20) 1: 6–12.
- Candeias, M. (2004), *Neoliberalismus, Hochtechnologie, Hegemonie*. Argument: Berlin.
- Carver, Terrell & Bartelson, Jens (eds) (2011), *Globality, Democracy, and Civil Society*, Routledge: London.
- Castells, Manuel (1997), *The Power of Identity*, Blackwell: Oxford.
- Certeau, Michel de (1984), *The Practice of Everyday Life*, University of California Press: Berkeley.
- Cheema, G. Shabbir (2010), "Civil Society Engagement and Democratic Governance: An Introduction", i Cheema, G. Shabbir & Popovski, V.(eds), *Engaging Civil Society: Emerging Trends in Democratic Governance*, United Nations University Press: Tokyo, s. 1–20.
- Clark, John (2011), "Civil Society in the Age of Crisis", *Journal of Civil Society*, (7) 3: 241–263.
- Cleaver, Harry (1999), *Computer-linked Social Movements and the Global Threat to Capitalism*, WWW, (010508).
- Clifford, J. (1994), "Diasporas", *Cultural Anthropology* (9) 3: 320–338.
- Cohen, Jean L. & Arato, Andrew (1995), *Det civila samhället och den politiska teorin*, Daidalos: Göteborg.
- Cohen, Robin (1997), *Global Diasporas: An Introduction*, UCL Press: London.
- Cohen, Mitchell (1995), "Rooted Cosmopolitanism", i Walzer, Michael (ed.), *Toward a Global Civil Society*, Berghahn Books: Oxford, s. 223–233.
- Coleman, James S. (1990), *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press: Cambridge.
- Crotty, Jo (2009), "Making a Difference? NGOs and Civil Society Development in Russia", *Europe-Asia Studies*, (61) 1: 85–108.
- Cusack, Thomas R. (1999), "Social Capital, Institutional Choices, and Democratic Performance: A Comparative Study of German Local Governments", *European Journal of Political Research*, (35) 1: 1–4.
- Dahrendorf, Ralf (1988), *The Modern Social Conflict: An Essay on the Politics of Liberty*, Weidenfeldt & Nicolson: London.
- Davies Stephen (2002), "The Private Provision of Police during the Eighteenth and Nineteenth Centuries" i David T. Beito, Peter Gordon & Alexander Tabarrok (2002) (eds), *The Voluntary City. Choice, Community and Civil Society*, University of Michigan Press: Ann Arbor, s. 151–182.
- Davies, Mike (1999), *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*, Verso: London.
- Davies, Mike (2007), *Slum. Världens storstäder*, Arkiv: Lund.
- Diamond, Larry (1994), "Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation", *Journal of Democracy*, (5) 3: 4–17.

- Dolšak, Nives & Ostrom, Elinor, (eds) (2003), *The Commons in the New Millennium*, MIT Press: Cambridge.
- Dowley, Kathleen M. & Silver, Brian D. (2002), "Social Capital, Ethnicity and Support for Democracy in the Post-Communist States", *Europe-Asia Studies*, (54) 4: 505–527.
- Eckstein, Harry (1994), *Lessons for the "Third Wave" from the First: An Essay on Democratization*, Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, New York, September 1994.
- Eder, Klaus (2007), "The Construction of a Transnational Public: Prerequisites for Democratic Governance in a Transnationalising Society", i Della Sala, Vincent & Ruzza, Carlo, (eds), *Governance and Civil Society in the European Union*, 2. *Exploring Policy Issues*, Manchester University Press: Manchester, s. 7–30.
- Ehrenhalt, Alan (1995), *The Lost City. The Forgotten Virtues of Community in America*, Basic Books: New York.
- Elster, Jon (1983), *Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Esping-Andersen, Gösta (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press: Cambridge.
- Featherstone, Mike (1991), *Postmodernism and the Aestheticization of Everyday Life*, Radius Books: London.
- Featherstone, Mike (2007), *Consumer Culture and Postmodernism*, Sage Publications: London.
- Foley, Michael, W. m.fl. (2001), "Social Capital Reconsidered" i Edwards, Bob m.fl. (eds), *Beyond Tocqueville. Civil Society and the Social Capital Debate in Comparative Perspective*, University Press of New England: Hanover.
- Fornäs, Johan (2007), *Consuming Media: Communication, Shopping and Everyday Life*, Berg: Oxford.
- Pyykkönen, Miikka & Vaidelyté, Eglé (eds) (2010), *A Panacea for all Seasons? Civil Society and Governance in Europe*, Nomos: Baden-Baden.
- Friedmann, John (2002), *The Prospect of Cities*, University of Minnesota Press: Minneapolis.
- Fukuyama, Francis (2001), "Social Capital, Civil Society and Development", *Third World Quarterly*, (22) 1: 7–20.
- Fukuyama, Francis (2011), *The Origins of Political Order. From Prehuman Times to the French Revolution*, Farrar, Straus & Giroux: New York.
- Garsten, Christina (2005), "Globalt socialt ansvar och kollektiva nyttigheter: Vad kan civilsamhället göra?" i Amnå, E. (red.), *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*, Gidlunds: Stockholm, s. III–123.
- Gauthier Madeleine (2003), "The inadequacy of concepts: the rise of youth interest in civic participation", *Journal of Youth Studies*, (6) 3:265–276.
- Georges, Eugenia (1990), *The Making of a Transnational Community: Migration, Development and Cultural Change in the Dominican Republic*, Columbia University Press: New York.

- Ghimire, Krishna B. (ed.) (2005), *Civil Society and the Market Question: Dynamics of Rural Development and Popular Mobilization*, Palgrave Macmillan: Houndmills, Basingstoke.
- Giddens, Anthony (1991), *Modernity and Self-Identity*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (2000), *Runaway World. How Globalization Is Shaping Our Lives*, Routledge: New York.
- Gilson, Julie (2011), "Governance and Non-Governmental Organizations in East Asia: Building Region-Wide Coalitions", i Armstrong, James D. m.fl. (eds), *Civil Society and International Governance: The Role of Non-state Actors in Global and Regional Regulatory Frameworks*, Routledge: London, s. 129–147.
- Gimpel, James G. m.fl. (2011), "The Wellsprings of Candidate Emergence: Geographic Origins of Statewide Candidacies in the United States", *Political Geography*, (30): 25–37.
- Ginsborg, Paul (1995), "Family, Civil Society and the State in Contemporary European History: some Methodological Considerations", *Contemporary European History*, (4) 3: 249–273.
- Ginsborg, Paul (2003), *Italy and Its Discontents. Family, Civil Society, State: 1980–2001*, Palgrave Macmillan: New York.
- Glass, Ruth (1964), "Introduction: Aspects of Change", i Centre for Urban Studies (ed.), *London: Aspects of Change*, MacKibbon and Kee: London.
- Glazze, George m.fl. (2006), *Private Cities: Global and Local perspectives*, Routledge: London.
- Graham, Stephen & Marvin, Simon (2001), *Splintering Urbanism*, Routledge: London.
- Granovetter, Mark (1982): "The Strength of Weak Ties a Network Theory Revisited", i Marsden. P.V. & Lin, N, *Social structure and network analysis*, Sage: London, s. 105–130.
- Grassman, Eva Jeppsson (2001), *Medmänniska och anhörig. En studie av informella hjälpinsatser*, Sköndalsinstitutet: Sköndal.
- Grassman, Eva Jeppsson & Svedberg, Lars, "Civic Participation in a Scandinavian Welfare State: Patterns in Contemporary Sweden", i Trägårdh, Lars, (ed.), *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered*, Berghahn Books: New York, s. 126–164.
- Habermas, Jürgen (2003 [1962]), *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället* (4:e uppl.), Arkiv: Lund.
- Habermas, Jürgen (1996 [1984]), *Kommunikativt handlande: texter om språk, rationalitet och samhälle*, Daidalos: Göteborg.
- Habermas, Jürgen (1988), *Borgerlig offentlighet*, Arkiv: Lund.
- Harvey, David (2001), *Spaces of Capital: Toward a Critical Geography*, Routledge: New York.
- Hayden, Dolores (1995), *The Power of Place*, MIT Press: Cambridge, UK.
- Hayden, Dolores (2003), *Building Suburbia: Green Fields and Urban Growth 1820–2000*, Partheon Books: New York.
- Heinrich, Volkhart F. (2005), "Studying Civil Society Across the World: Exploring the Thorny Issues of Conceptualization and Measurement", *Journal of Civil Society* (1) 3: 211–228.
- Heitzmann, Karin m.fl. (2009), "Where There's a Will, There's a Way? Civic Participation and Social Inequality", *Journal of Civil Society*, (5) 3: 283–301.

- Heller, Agnes (1990), *Can Modernity Survive?* Polity Press: Cambridge.
- Heller, Agnes (1999), *A Theory of Modernity*, Blackwell: Oxford.
- Herrschel, Tassilo (2011), "Regional Development, Peripheralisation, and Marginalisation – and the role of Governance", i Herrschel, T. & Tallberg, P. (eds), *The Role of Regions? Networks, Scale, Territory*, Sveriges Kommuner och Landsting: Stockholm, s. 85–102.
- Holloway, John (2002), *Change the World Without Taking Power: The Meaning of Revolution Today*, Pluto Press: London.
- Howard, Marc Morjé (2003), *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, Cambridge University Press: New York.
- Howard, Marc Morjé (2005), "Conceptual and Methodological Suggestions for Improving Cross-National Measures of Civil Society: Commentary on Heinrich", *Journal of Civil Society*, (1) 3: 229–233.
- Howard, Marc Morjé (2008), "Conceptual and Methodological Challenges in Comparative Civil Society Research: The State of Civil Society Around the World", i Heinrich V. Finn (ed.), *CIVICUS Global Survey of the State of Civil Society*, 2. *Comparative Perspectives*, Kumarian Press: Bloomfield, s. 19–26.
- Howard, Philip N. & Hussain, Muzammi M. (2011), "The Upheavals in Egypt and Tunisia: The Role of Digital Media", *Journal of Democracy*, (22) 3: 35–48.
- Human Development Report 1993. People's Participation.*
- Human Development Report 2002. Deepening Democracy in a Fragmented World.*
- Human Development Report 2010. 20th Anniversary Edition. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development.*
- Humphreys, Eileen (2010), "Social Capital: Is it Useful as a Policy Tool in Neighbourhood Regeneration? Experiences from Ireland", i Freise, Matthias, Pyykkönen, Miikka & Vaidelytė, Elgė (eds), *A Panacea for all Seasons? Civil Society and Governance in Europe*, Nomos: Baden-Baden, s. 261–285.
- Huntington, Samuel P. (1991), *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press: Norman.
- Huntington, Samuel P. (1993), "Democracys Third Wave", i Diamond, L. & Plattner, M.F. (eds), *The Global Resurgence of Democracy*, Johns Hopkins University Press: Baltimore, s. 3–25.
- Inglehart, Ronald (1997), *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press: Princeton.
- Inglehart, Ronald & Norris, Pippa (2004), *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Jackson, Tim (2011), *Välfärd utan tillväxt. Så skapar vi ett hållbart samhälle*, Ordfront: Stockholm.
- Jacobs, Jane (1961), *The Death and Life of Great American Cities*, Vintages Books: New York.
- Judt, Tony (2011[2010]), *Illu far landet*, Karneval: Stockholm.
- Kaldor, Mary (2003), "Civil Society and Accountability", *Journal of Human Development*, (4), 1: 5–27.

- Kaldor, Mary (2004), *Det globala samhället*. Daidalos: Göteborg.
- Kay, Tamara (2005), "Labor Transnationalism and Global Governance. The Impact of NAFTA on Transnational Labor Relationships in North America", *American Journal of Sociology*, (111) 3: 715–756.
- Kazepov Yuri (ed.) (2005), *Cities of Europe: changing contexts, local arrangements and the challenge to local cohesion*, Blackwell: Malden.
- Keane, John (1988), *Democracy and Civil Society. On the Predicaments of European Socialism, the Prospects for Democracy, and the Problem of Controlling Social and Political Power*, Verso: London.
- Keane, John (2010), *The Life and Death of Democracy*, Pocket: London.
- Keane, John (1988), *Democracy and Civil Society. On the Predicaments of European Socialism, the Prospects for Democracy and the Problem of Controlling Social and Political Power*, Verso: London.
- Keane, John (2006), (ed.) *Civil Society. Berlin Perspectives*, Berghahn Books: New York, Oxford.
- Kearney, Michael (1991), "Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire", *Journal of Historical Sociology*, (4): 52–74.
- Kearney, Michael (1995), "The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism", *Annual Review of Anthropology* (24): 547–65.
- Keating, Michael & Loughlin, John P. (eds) (1997), *The Political Economy of Regionalism*, Routledge: London.
- Kenny, Michael (2004), *The Politics of Identity. Liberal Political Theory and the Dilemma of Difference*, Polity: Cambridge.
- Kennedy, Michael D. (1994), "An Introduction to East European Ideology and Identity in Transformation", i Kennedy, M.D. (ed.), *Envisioning Eastern Europe. Post-communist Cultural Studies*, University of Michigan: Ann Arbor, s. 1–45.
- Kocka Jürgen (2000), "Zivilgesellschaft als historisches Problem und Versprechen" i M. Hildermeier m.fl. (ed.), *Europäische Zivilgesellschaft in Ost und West. Begriff, Geschichte, Chancen*, Christoph Conrad: Frankfurt am Main, s.14–40.
- Kocka Jürgen (2006), "Civil Society in Historical Perspective", i Keane J. (ed.) *Civil Society. Berlin Perspectives*. Berghahn Books: New York, Oxford: 37–51.
- Kubicek, Paul (2002) "Civil Society, Trade Unions and Post-Soviet Democratisation: Evidence from Russia and Ukraine", *Europe-Asia Studies*, (54) 4: 603–624.
- Kumar, Ashwar m.fl. (eds) (2009), *Global Civil Society Yearbook 2009. Poverty and Activism*, Sage: London.
- Kumlin, Staffan & Rothstein, Bo (2010), "Questioning the New Liberal Dilemma. Immigrants, Social Networks, and Institutional Fairness", *Comparative Politics*, (43) 1: 63–80.
- Krygier, Martin (1997), "Virtuous Circles: Antipodian Reflections on Power, Institutions, and Civil Society", *East European Politics and Societies*, (11) 1: 36–88.
- Lash, Scott & Friedman, John (eds) (1992), *Modernity and identity*. Blackwell: Oxford.

- Ledeneva, Alena (1998), *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Ledeneva, Alena (2008), "Blat and Guanxi: Informal Practices in Russia and China", *Comparative Studies in Society and History*, (50) 1: 118–144.
- Lees, Loretta (2000), "A Re-appraisal of Gentrification: Towards a Geography of Gentrification", *Progress in Human Geography* (24): 389–408.
- Lees, Loretta, Slater, Tom & Wyly, Elvin (2008), *Gentrification*, Routledge: New York, London.
- Lefebvre, Henri (1991), *The Production of Space*, Blackwell: Oxford.
- Lefebvre, Henri (1996), "Right to the City" i Eleonore Kofman & Elizabeth Lebas, (eds), *Writings on Cities*, Blackwell: Oxford, s. 63–181.
- Lilja, Elisabeth (2006), "Den urbana visionen – och förorten" i Buciek, K. m.fl. (red.), *Rumslig Praksis*, Roskilde Universitetsforlag: Roskilde Universitetscenter, Roskilde, s. 225–235.
- Lilja, Elisabeth (2010), "Urban Space and Segregation. A Socio-spatial Perspective" i Gaddoni, S. (ed.), *Spazi pubblici e parchi urbani nella città contemporanea, Public Spaces and Urban Parks in the Contemporary City*, Patron Editore: Bologna, s. 95–113.
- Lin, Nan, Cook, Karen & Burt, Ronald S., (eds) (2001), *Social Capital: Theory and Research*, Aldine de Gruyter: New York.
- Lindblom, Anna-Karin (2006), "Finns NGO's? En undersökning om de enskilda organisationernas folkrättsliga ställning och betydelse", i Svedberg, Lars & Trägårdh, Lars, (red.), *Det civila samhället som forskningsfält. Nya avhandlingar i ett nytt sekel*, Riksbankens Jubileumsfond: Stockholm, s. 220–233.
- Lijphart, Arend (1992), "Democratization and Constitutional Choices in Czecho-Slovakia, Hungary, and Poland, 189–1991", *Journal of Theoretical Politics*, (4) 2: 207–223.
- Linz, Juan J. (1993), "The Perils of Presidentialism", in Diamond, Larry & Plattner, Marc F. (eds), *The Global Resurgence of Democracy*, Johns Hopkins University Press: Baltimore: 108–126.
- Low, Setha (2006), "How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities" i Low, S. & Smith, N. (eds) *The Politics of Public Space*, Routledge: New York, s.81–105.
- Low, Setha & Smith, Neil (eds) (2006), *The Politics of Public Space*, Routledge: New York.
- Lüdicke, Jörg & Diewald, Martin (2007), "Akzentuierung oder Kompensation? Zum Zusammenhang von sozialer Ungleichheit, Sozialkapital und subjektiver Lebensqualität", i Lüdicke, Jörg & Diewald, Martin (Hrsg.), *Soziale Netzwerke und Soziale Ungleichheit. Zur Rolle von Sozialkapital in modernen Gesellschaften*, VS Verlag: Wiesbaden, s. 11–52.
- Löfgren, Mikael & Thörn, Håkan (eds) (2007), "Global Civil society – More or Less Democracy?" *Development Dialogue*, No 49.
- Mackie, Gerry (1998), "All Men Are Liars: Is Democracy Meaningless? i Elster, Jon (red.) *Deliberative Democracy*, Cambridge University Press: New York, s. 69–96.
- Mandaville, Peter (2007), "Globalization and the Politics of Religious Knowledge: Pluralizing Authority in the Muslim World", *Theory, Culture & Society*, (24) 2: 101–115.

- Marling, Gitte (2003), *Urban songlines. Hverdagslivets drömmespor*, Aalborg universitetsforlag: Aalborg.
- Martin, James (2011), "Space and the Politics of Civil Society. Citizens at Play", i Carver, Terrell & Bartelson, Jens, (eds) (2011), *Globality, Democracy, and Civil Society*, Routledge: London, s. 189–200.
- Massey, Doreen (1994), *Space, Place and Gender*, Blackwell: Oxford.
- Mayer, Margit (2005), "Drittsektor-Organisationen in der Politik gegen soziale Ausgrenzung. Neue Partner der Verwaltung?", *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, (18) 3: 58–68.
- McAdam, Doug, Tarrow, Sidney & Tily, Charles (2001), *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press: Cambridge.
- McKenzie, Even (1994), *Privatopia: Homeowners Associations end and the Rise of Residential Private Government*, Yale University Press: New Haven.
- McKeon, Nora (2009), *The United Nations and Civil Society. Legitimizing Global Governance – Whose Voice?* Zed Books: New York.
- McNay, Lois (1994), *Foucault. A critical introduction*, Polity Press: Cambridge.
- Melucci, Alverto (1991), *Nomader i net*, Daidalos: Göteborg.
- Melucci, Alverto (1996), *Challenging Codes. Collective Action in the Information Age*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Mishler, William & Rose, Richard (2001), "What are the Origins of Political Trust? Testing Institutional Theories in Post-Communist Societies", *Comparative Political Studies*, (34) 1: 30–62.
- Mishler, William & Rose, Richard (1998), *Trust in Untrustworthy Institutions: Culture and Institutional Performance in Post-Communist Societies*, Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde: Glasgow.
- Mollenkopf, John & Castells, Manuel (1991), *Dual city: Restructuring New York*, Russell Sage Foundation: New York.
- Mouffe, Chantal (2011), "Civil Society, Democratic Values and Human Rights", i Carver, Terrell & Bartelson, Jens, (eds), *Globality, Democracy, and Civil Society*, Routledge: London, s. 95–111.
- Muhlberger, Peter (2001), *Social Capital in Deliberative Theory*, Washington, D. C. Annual Meeting of the American Political Science Association.
- Neblo, Michael A. m.fl. (2010), "Who Wants To Deliberate – And Why?" *American Political Science Review*, (104) 2: 566–583.
- Nielsen, Tom (2002), *Formlös. Den moderne bys overskudslandskaber*, Arkitekturskolans forlag: Köpenhamn.
- Nolte, Paul (2006), "The Faces of Social Inequality" i Keane J. (ed.) *Civil Society. Berlin Perspectives*, Berghahn Books: New York, s. 71–91.
- Nolte, Paul (2003), "Zivilgesellschaft und soziale Ungleichheit", *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, (16) 2: 38–45.
- Nozick, Robert (1974), *Anarchy, State, and Utopia*. Basic Books, Inc. Harper Torchbooks: New York.

- Nussbaum, Martha (1995), *Känslans skärpa, tankens inlevelse*, Brutus Östlings Bokförlag Symposium: Stockholm/ Stehag.
- Ostrom, Elinor (1998) "A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action", Presidential Address, American Political Science Association, 1997, *American Political Science Review* (92) 1: 1–22.
- Ostrom, Elinor (1990), *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press: New York.
- Peck, Jamie (2005), "Struggling with the Creative Class", *International Journal of Urban and Regional Research*, 29.4: 740–770.
- Perez, Antonio F., Pathé Gueye, Semou & Yang, Fenggang (eds), *Civil Society as Democratic Practice*, Council for Research in Values and Philosophy: Washington DC.
- Petrova, Tsveta (2011), "Citizen Participation in Local Governance in Eastern Europe: Rediscovering a Strength of Civil Society in the Post-Socialist World?" *Europe-Asia Studies*, (63) 5: 757–787.
- Pettersson, Thorleif & Lundåsen, Susanne (2009), "Att mäta tillit – teori och metodproblem" i Trädgårdh, Lars (red.), *Tillit i det moderna Sverige: den dumme svensken och andra mysterier*, SNS Förlag: Stockholm, s.112–146.
- Pharr, Susan J. & Putnam, Robert D., eds (2000), *Disaffected Democracies. What's Troubling the Trilateral Countries?* Princeton University Press: Princeton.
- Philips, Anne (2002), "Does Feminism Need a Conception of Civil Society?" i Kymlicka, Will & Chamber, Simone (eds), *Alternative conceptions of civil society*, Princeton University Press: Princeton, s. 71–90.
- Polanska, Dominika (2011), *The Emergence of Enclaves of Wealth and Poverty*, Stockholm Studies in Sociology, New series 50, Stockholms universitet, Stockholm.
- Popovski, Vesselin (2010), "The Role of Civil Society in Global Governance", i Cheema, G. Shabbir & Popovski, Vesselin (eds), *Engaging Civil Society: Emerging Trends in Democratic Governance*, United Nations University Press: Tokyo, s. 23–43.
- Prop. 2009/10: 55. *En politik för det civila samhället*.
- Putnam, Robert D., Leonardi, Robert, Nanetti, Raffaella Y. & Pavoncello, Franco (1983), "Explaining Institutional Success: The Case of Italian Regional Government", *American Political Science Review*, (77) 1: 55–74.
- Putnam, Robert D. (1993), *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press: Princeton.
- Putnam, Robert D. (2000), *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster: New York.
- Reimann, Kim (2006), "View from the Top: International Politics, Norms and the Worldwide Growth of NGOs", *International Studies Quarterly*, (50): 45–67.
- Rhodes, R.A.W. (1997), *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Open University Press: Buckingham.

- Romaniuk, Piotr (2010), "Civil Society, Third Sector and Local Self-government: Drawing the Framework for Building the Capacity of Political Transformation in Poland", i Freise, Matthias, Pyykkönen, Miikka & Vaidelytė, (eds), *A Panacea for all Seasons? Civil Society and Governance in Europe*, Nomos: Baden-Baden, s. 81–97.
- Rose, Richard (1998), Getting Things Done in an *Anti-Modern Society: Social Capital Networks in Russia*, SCI Working Paper 6, World Bank: Washington.
- Rothstein, Bo (2003), *Sociala fällor och tillitens problem*, SNS Förlag, Stockholm.
- Räftegård, Curt (1998), *Pratet som demokratiskt verktyg. Om möjligheten till en kommunikativ demokrati*, Gidlunds Förlag: Hedemora.
- Rydberg, Jens (2009), "Social Isolation? Social Capital and Radical Right-wing Voting in Western Europe", *Journal of Civil Society*, (5) 2: 129–150.
- Sampson, Robert J. m.fl. (2005), "Civil Society Reconsidered: The Durable Nature and Community Structure of Collective Civic Action", *American Journal of Sociology*, (111) 3: 673–714.
- Sanchez-Salgado, Rosa (2007), "Giving a European Dimension to Civil Society Organizations", *Journal of Civil Society*, (3) 3: 253–269.
- Sandercock, Leonie (1998), *Towards Cosmopolis Planning for Multicultural Cities*, John Wiley & Sons: New York.
- Santos, Boaventura De Sousa (2006), *The Rise of the Global Left: The World Social Forum and Beyond*, Zed Books: London.
- Sassen, Saskia (2001), *The Global City*, Princeton University Press: Princeton.
- Sassen, Saskia (2007), *A Sociology of Globalization*, Norton: New York.
- Sassen, Saskia (2000), "Digital Networks and the State: Some Governance Questions", *Theory, Culture & Society*, (17) 4: 19–33.
- Savage, Michael (2007) "Changing Social Class Identities in Post-War Britain: Perspectives from Mass-Observation", *Sociological Research online*, 12(3) 6: <http://www.socresonline.org.uk/12/3/6.html>
- Saxonberg, Steven (under utgivning), *Transitions and Non-transitions from Communism: Why the Bubble Did Not Burst in China, Cuba, North Korea and Vietnam*, forthcoming.
- Schiller, Glick, Nina, Basch, Linda & Szanton Blanc, Cristina (eds) (1992), *Towards a transnational perspective on migration*, New York Academy of Science: New York.
- Schiller, Glick, Nina, Basch, Linda & Szanton Blanc, Cristina (1996), "From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration", *Anthropological Quarterly* 68(1): 48–63.
- Scott, James (1992), *Domination and the art of Resistance: Hidden Transcripts*, Yale University Press: New Haven.
- Scott, James (1987, *Weapons of the Weak*, Yale University Press: New Haven.
- Schulz, Michael (2011), "The Role of Civil Society in Regional Governance in the Middle East", i Armstrong, James D. m.fl., eds, *Civil Society and International Governance: The Role of Non-state Actors in Global and Regional Regulatory Frameworks*, Routledge: London, s. 166–180.
- Sennett, Richard (1992), *The Fall of Public Man*, Norton: New York.
- Sennett, Richard (1993), *The Conscience of the Eye*, Faber: London.

- Sennett, Richard (1998), *The Corrosion of Character*, Norton: New York.
- Sennett, Richard (2006), *The Culture of Capitalism*, Yale University Press: New Haven.
- Sharp, Gene (2004), *Waging Nonviolent Struggle; 20th Century Practice and 21st Century Potential*, Porter Sargent Publishers: Manchester, NH.
- Shields, Rob (ed.) (1992), *Lifestyle Shopping. The Subject of Consumption*, Routledge: London.
- Simon, Patrick (2005), "Gentrification of Old Neighborhoods and Social Integration in Europe" i Kazepov, Y. (ed), *Cities of Europe*, Blackwell: Oxford, s. 210–233.
- Simonsen, Kirsten (2005): *Byens mange ansigter*. Roskilde Universitets forlag: Fredriksberg.
- Smismans, Stijn (2006), *Civil Society and Legitimate European Governance*, Edward Elgar: Cheltenham.
- Smismans, Stijn (2011), "European civil society and citizenship: complementary or exclusionary concepts?", i Ulrike Liebert and Hans-Jörg Trenz (eds), *The New Politics of European Civil Society*", Routledge: New York, s.73–93.
- Smith, Neil (2002), "New Globalization, New Urbanism: Gentrification as Global Strategy", *Antipod*, (34) 3: 428–450.
- Smith, Jackie. & Johnston, Hank (2002), *Globalization and Resistance*, Rowman & Littlefield Publisher Inc: Oxford.
- Soja, Edward (2000), *Postmetropolis*, Blackwell: Malden.
- Sorkin, Michael (1992) (ed.), *Variations on a Theme Park: The New American City and The End of Public Space*, Hill & Wang: New York.
- SOU 2007:66. *Rörelser i tiden. Slutbetänkande av Utredningen om den statliga folkrörelsepolitiken i framtiden*.
- Spalding, Rose J. (2007), "Civil Society Engagement in Trade Negotiations: CAFTA Opposition Movements in El Salvador", *Latin American Politics and Society*, (49) 4: 85–114.
- Stickley, Andrew m.fl. (2009), "Institutional Trust in Contemporary Moscow", *Europe-Asia Studies*, (61) 5: 779–796.
- Strachwitz, Rupert (2010), "German Civil Society in the Realm of Culture", i Evers, Adalbert & Zimmer, Annette, eds, *Third Sector Organizations Facing Turbulent Environments. Sports, Culture and Social Services in Five European Countries*, Nomos: Baden-Baden, s. 41–53.
- Strömblad, Per (2003), *Politik på stadens skuggsida*, Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Statvetenskapliga föreningen i Uppsala, 152: Uppsala.
- Sundberg, Daniel (2009), *Evidens i utbildningspolitiken. En kartläggning och analys av policyrelevanta kunskapsöversikter*, Utbildningsdepartementets skriftserie, rapport 10: Stockholm.
- Suraszka, Wisla (1998), *On Local Origins of Civil Society in Post-Communist Transition*, Working Paper 98/29, European University Institute: Florens.
- Sutton, Constance (1987), "The Carribeanization of New York City and the Emergence of a Transnational Sociocultural System" i Sutton, Constance & Chaney, Elsa: (eds) *Carribean Life in New York City: Sociocultural Dimensions*, New York: Center for Migration Studies, s. 15–31.

- Svensk forskning om demokrati, offentlig förvaltning och folkrörelser – en kartläggning av forskningen under perioden 1990–2003 utförd av Vetenskapsrådet på regeringens uppdrag*, (2003), Vetenskapsrådet: Stockholm.
- Sorensen, Eva & Torfing, Jacob (2008), *Theories of Democratic Network Governance*, Palgrave: New York.
- Swyngedouw, Erik (1997), "Neither Global nor Local: 'Glocalism' and the Politics of Scale" i Cox, Kevin (ed.) *Spaces of Globalization*, Guilford Press: New York, s.137–167.
- Tabarrok Alexander (2002), "Market Challenges and Government Failure" i Beito, David T., Peter Gordon & Alexander Tabarrok (2002) (eds), *The Voluntary City. Choice, Community and Civil Society*. The Independent Institute, The University of Michigan Press: Ann Arbor: 405–435.
- Tester, Keith (1992), *Civil Society*, Routledge: London.
- Tilly, Charles (2008), *Contentious Performances*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Tocqueville, Alexis de (1990 [1835–40]), *Democracy in America*, I-II (ed. By P. Broadly), Vintage Books: New York.
- Trägårdh, Lars (ed.) (2007), *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered*, Berghahn Books: New York.
- Uhlin, Anders (2010), "The Structure and Culture of Post-Communist Civil Society in Latvia", *Europe-Asia Studies*, 62, 5: 829–852.
- United Nations secretariat esa/stat/ac.119/23, Department of Economic and Social Affairs November 2006.
- UNDP (2009) *Human Development Report 2009 – Overcoming barriers: Human mobility and development*. New York: Palgrave Macmillan, 2010-11-29.
- Wacquant, Loic (1989), "Towards a reflexive sociology: a work-shop with Pierre Bourdieu" *Theoretical Sociology* 7 (1): 26–63.
- van der Meer, Tom W.G, te Grotenhuis, Manfred & Scheepers, Peer L.H. (2009), "Three Types of Voluntary Associations in Comparative Perspective: The Importance of Studying Associational Involvement through a Typology of Associations in 21 European Countries", *Journal of Civil Society*, (5) 3: 227–241.
- Walby, Sara(2009), *Globalisation and inequalities. Complexities and contested modernities*.
- Warde, Alan (1991), "Gentrification as consumption. Issues of class and gender", *Environment and Planning D: Society and Space* (9): 223–232.
- Warren, Mark E. (1999), "Democratic Theory and Trust" I Warren, Mark E. (ed.) *Democracy and Trust*, Cambridge University Press, New York, s. 310–345.
- Webster, Chris m.fl. (2002), "The global spread of gated communities", *Environment & Planning*, 29, (3) s. 315–320.
- Weitz, Eric D. (2009), *Weimartyskland. Löfte och tragedi*, Dialogos Förlag: Stockholm.
- Welsch, Wolfgang (1997), *Undoing Aesthetics*, Sage: London.
- Wengle, Susanne & Rasell, Michael (2008), "The Monetisation of L'goty: Changing Patterns of Welfare Politics and Provision in Russia", *Europe-Asia Studies*, (60) 5: 739–756.

- Whitmore, Sarah (2010), Parliamentary Oversight in Putin's Neo-patrimonial State. Watchdogs or Showdogs?", *Europe-Asia Studies*, (62) 6: 999–1025.
- Wijkström, Filip & Einarsson, Torbjörn (2006), *Från nationalstat till näringsliv? Det civila samhällets organisationsliv i förändring*, Handelshögskolan i Stockholm/EFI: Stockholm.
- Zukin, Sharon (1995), *The cultures of cities*, Blackwell: Cambridge.
- Zukin, Sharon (1987), "Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core", *Annual Review of Sociology*, (13): 129–147.
- Zukin, Sharon (2010), *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*, Oxford University Press: Oxford.
- Åberg, Martin & Sandberg, Mikael (2003), *Social Capital and Democratisation. Roots of Trust in Post-Communist Poland and Ukraine*, Ashgate: Aldershot.

Tidigare var det självklart att definiera civilsamhälle som samhällssektorn mellan nationalstat och marknad. Inte så nu längre, menar författarna till denna internationella forskningsöversikt över civilsamhället. Gränserna till såväl den offentliga sektorn som till marknaden har luckrats upp. Globalisering och ny informationsteknologi har gjort att människors identiteter och nätverk inte längre är kopplade till nation och plats.

Dagens civilsamhälle omfattar fler typer av sociala organisationer och nätverk än de rent formella. Det gör det intressant att studera vad som präglar själva den verksamhet civilsamhället tar sig uttryck i. De angelägna frågorna är många: Hur ser det sammanhållande kittet ut för civilsamhället, och hur har det förändrats av globalisering och individualisering? Vilken roll spelar de nya medierna i sammanhanget? Är demokrati, jämlikhet och mänskliga rättigheter fortfarande viktiga värden för civilsamhällets aktörer? Och är även samhällets mörka sidor, med gängbildning och olika subkulturer, en del av civilsamhället?

De senaste åren har kopplingar gjorts till geografisk och urbansociologisk forskning om platsens och den byggda miljöns betydelse för identitet och förankring, socialt kapital och tillit. Sådana mångvetenskapliga ansatser behövs, skriver författarna. Ett ökat utbyte mellan discipliner skulle, liksom systematiskt jämförande studier av civilsamhällets utveckling i olika typer av miljöer, vara mycket fruktbart för forskningsfältets utveckling.

Västra Järnväggsgatan 3 | Box 1035 | 101 38 Stockholm | Tel 08-546 44 000 | vetenskapsradet@vr.se | www.vr.se

Vetenskapsrådet har en ledande roll för att utveckla svensk forskning av högsta vetenskapliga kvalitet och bidrar därmed till samhällets utveckling. Utöver finansiering av forskning är myndigheten rådgivare till regeringen i forskningsrelaterade frågor och deltar aktivt i debatten för att skapa förståelse för den långsiktiga nyttan av forskningen.

ISSN 1651-7350

ISBN 978-91-7307-208-3
